

Bilden av Halland

TELEFON: 035-13 20 00. TELEFAX: 035-13 21 49

E-POST: HALLAND@LANSSTYRELSEN.SE HEMSIDA: WWW.LANSSTYRELSEN.SE/HALLAND

BESÖKSADRESS: SLOTTSGATAN 2, HALMSTAD

POSTADRESS: LÄNSSTYRELSEN HALLANDS LÄN, 301 86 HALMSTAD

Länsantikvariens årsredogörelse 2008

Har du sett vår bokutgivning?

Avtryck från en epok – Industriminnen i Halland Bengt Spade & Gösta Carlsson	230:–
Medeltida träskulptur i Hallands kyrkor Inga Lindén Nilsson, text Lennart Karlsson och Arne Persson, foto	200:–
Husesyn – Hallands byggnadsminnen (2006) Björn Petersen, Arne Persson, Hans Helander	230:–
Under samma himmel (2004) Mårtågården i Onsala – Hallands första kulturresevat Stig Tornehed	140:–
När hallänningarna blev svenskar (2004) Sven Larsson	250:–
Västsvenska kyrkor från nygotikens storhetstid – Göteborgsarkitekten Adrian C Petersons kyrkoarkitektur av Henning Repetzky Ny!	250:–
Levande arv Länsantikvariens årsredogörelse 2006	20:–
Långa vågor Länsantikvariens årsredogörelse 2004	30:–
Agenda kulturav. Projektrapport (2004) Skolelever i Vessigebro gör sin egen bevarandeplan. Lärarhandledning om hur kan vi förankra kulturmiljöfrågor hos eleverna i grundskolan.	20:–
Material och hantverkare (2003) Katalog med adressregister mm	20:–
Kulturresevatet Mårtågården Häfte (2006)	25:–

Ring in eller mejla din beställning på
telefon 035/13 20 00 eller 13 20 29
e-post: halland@lansstyrelsen.se

Länsantikvariens årsredogörelse 2008

Bilden av Halland

FÖRORD

m man med ett enda ord vill karaktärisera Halland är det – skiftande. Vid närmare påsyn är bilden av Halland en brokig mosaik, lagd med bitar ur en tolvatusenårig historia på en synnerligen splittrad geografisk bakgrund. Bilden blir aldrig färdig – nya inslag tillkommer ständigt, dolda lager uppdagas.

Som overtyg till 2008 års redogörelse har vi därför valt inledningen till en större betraktelse av historikern Erik Hallberg. Ett smått heroiskt men väl underbyggt försök att bringa ordning bland intrycken, skapa mönster, finna en själ. Den är skriven på länsantikvariens uppdrag i syfte att teckna Hallands kulturmiljöprofil och som ett led i en kulturmiljöstrategi för länet.

Halland är hemmansägarnas län där känslan för hembygden ännu lever starkt. Kulturresevatet Bollaltebygget, en kringbyggd 1700-talsgård, vårdas kunnigt av entusiaster från trakten (sid 16 & 51). Skottorps stilrena empirelott är navet i en dynamisk verksamhet med kulturella förtecken som ägarna dragit igång – se bild på omslagets baksida.

Den årliga arkeologidagen röner stort intresse och bjöd i år på en sensation – se sid 36! Byggnadsvårdens mässas är efter 22 år nu tradition (sid 63). Kort sagt: hallänningarna älskar sina gamla hus och är djupt rotade i sitt landskap.

Alla äger kulturarvet och alla ska ha tillgång till det! Under året har flera projekt för ökad tillgänglighet i olika former startat (sid 58).

Two bilder av Halland får illustrera landskapets många olika uppenbarelser. Konstnären Nils Kreuger har med "Vår i Halland" fångat vårens ljus och dofter i en bild som engagerar alla sinnen (omslaget & sid 4).

För skolbarnen är arkeologin helt naturligt en sagolik blandning av samtid, framtid och forntid (sid 32 ff).

Vi önskar läsarna samma klara syn på årets redogörelse från kulturmiljöenheten!

Mats Folkesson länsantikvarie

Hans Helander redaktör

INNEHÅLL

ARTIKLAR

Fyra vägar till Halland <i>Erik Hallberg</i>	sid 4
Markerna restaureras vid Bollaltebygget <i>Krister Larsson</i>	16
Fortid på Ölmanäset <i>Gundela Lindman</i>	18
Människor vid Viskan genom tiotusen år <i>Glenn Johansson</i>	26
Fanns det emos i Sofieberg under stenåldern? <i>Stina Tegnsted</i>	32
Kittelfyndet <i>Lena Berglund</i>	36

ÅRSREDOGÖRELSE 2008

Administrativa uppgifter	39
Kultur utan hinder <i>Mats Folkesson</i>	40
Fornlämningar och arkeologi 2008 <i>Marianne Foghammar</i>	42
Fornlämningar och skogsbruk <i>Lena Berglund</i>	48
Fornvård <i>Bengt Johansson</i>	49
Kulturlandskapsvård <i>Mats Folkesson & Krister Larsson</i>	50
Byggnadsminnen 2008 <i>Hans Bergfast</i>	52
Byggnadsminnen i Hallands län – förteckning med karta	53
Byggnadsminnen – vård, underhåll, tillgänglighet <i>Hans Bergfast</i>	54
Byggnadsvårdsbidrag <i>Hans Bergfast</i>	60
Kyrkliga kulturminnen <i>Kristofer Sjöo</i>	64
Tabeller	68
Författarpresentation	72

Fyra vägar till Halland

Erik Hallberg

änslan för den betydelse en plats har kräver kunskap om hur landskapet brukades och betraktades av dem som där levde.

Det är människans ingrepp i och samspel med det halländska landskapet, men även människors relationer till varandra, det vill säga sociala förhållanden, som har skapat den halländska kulturmiljön.

Med en sådan kunskap i botten kan man vandra i imperfektum och betrakta miljön genom olika filter. Historien finns i landskapet och bebyggelsen om vi är medvetna om den.

Nedan ska skisseras en profil av länets kulturmiljö. Detta görs inte genom att räkna upp så många enstaka drag i kulturmiljön som möjligt, eller att söka rangordna enskildheter, och sedan presentera ett urval. Istället ska lyftas fram vissa teman vilka skär igenom den halländska historien. En kulturmiljöprofil är ett läns destillerade kulturmiljö snarare än summan av all kulturhistoriskt värdefull miljö i länet.

Såsom förhållandet mellan den långsgående varpen och det tvärgående insticket är detsamma genom en hel väv, även om färgen på väven kan skifta, frågar

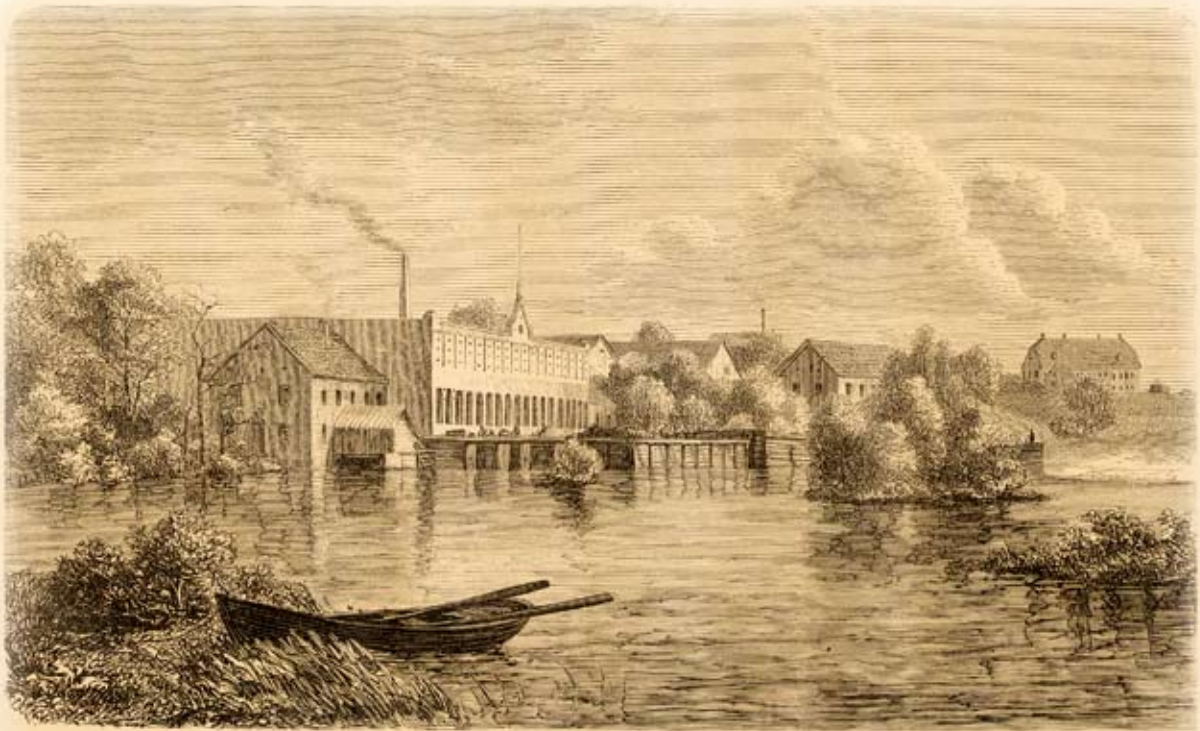
Vår i Halland. Triptyk av Nils Kreuger (1858 – 1930). Nationalmuseum. De breda guldramarna är delvis beskurna.

vi oss om det på motsvarande sätt finns en bestämd bindningstyp som håller samman de olika motiven i den halländska kulturmiljön.

Vi kan inleda med en fråga värd att ställas: Vad är Halland?

Politiskt och administrativt sett har Halland varit inrangerad under en större enhet – den danska eller svenska staten. Länet är ett gränsområde, perifert i förhållande till centralmakten. Detta gäller såväl under dansktid som svensktid. Även om länet har närmare till Köpenhamn än till Stockholm så var det såväl under den oldenburgska monarkin som under Vasaättens styre en utpost. Till skillnad från i kärnbygderna skred utvecklingen i Halland fram mindre styrd av centralmakten.

Det fanns i Halland fortfarande långt efter dansktiden en regional elit av adelsmän, låt vara att den bytts ut efter statsskiftet när den danska högadeln sålde sina gods till en i huvudsak svensk lågadel. Likväl hade frälset fortsatt ganska långtgående rättigheter på allmogens bekostnad. Hoveriet, det obegränsade arbetet, är den mest betydelsefulla av dessa. Men i takt med att makten koncentrerades till Stockholm blev intresset från elitens sida allt mindre för perifera områden såsom Halland, och så småningom blir det möjligt och önskvärt för den halländska allmogen att köpa sig fri både från krona och från adel decennierna efter sekelskiftet 1800. Den halländska utvecklingsgången med en förhållandevis frånvarande stat förstärktes ytterligare.

Wallbergska klädesfabriken vid Halmstad.

Wallbergska klädesfabriken vid Slottsmöllans fall i Nissan. Litografisk illustration av okänd konstnär.

Den ekonomiska geografin erbjuder ett annat perspektiv på frågan. Länet är ett område där kusten och slätten möter skogen. Det ekonomiska utbytet mellan skogsbygden och kuststäderna är något bestående i Hallands ekonomiska historia.

Skogsbyggens invånare sökte sig längs ådalarna till handelsplatserna vid kusten för att där tillbyta sig de varor de saknade, kanske främst fisk och salt, mot varor de producerat, och som efterfrågades av en större marknad, såsom smör och ost.

Med detta utbyte skogsbygd och kustbygd emellan begränsades inte länet som ekonomisk region till sitt administrativa område. Halland sträckte sig in i södra Västergötlands och västra Smålands skogsbygger. Med historikern Christer Winberg kan vi säga att södra Västergötlands och västra Smålands städer

låg vid Hallandskusten. Det var inte bara avståndet som avgjorde detta, utan Hallands läge vid kusten erbjöd sannolikt genom sin större kontakt med den europeiska marknaden högre priser, vilket var viktigt i tider när kanske hela årsproduktionen skulle avsättas vid ett tillfälle.

Att handeln trotsade de politiska gränserna för-
anledde agerande från statsmakten, framför allt den svenska.

Geografin och topografin ger ett tredje perspektiv. Vi slås av att det inte råder någon större enhetlighet inom länet. Även naturen trotsar således de administrativa gränserna.

Ibland väljs någon del av det halländska landskapet ut som typiskt halländskt. Detta får dock inte

sällan till följd att stora områden inom Halland sägs vara icke-halländska. Orsaken torde vara att vi försöker fånga vissa landskap med förenklingar genom att ge avkall på sådant som omedelbart skiljer dem från sina grannar. Eftersom Bohuslän är klippigt, måste Halland vara sandigt, just eftersom Halland inte är Bohuslän. Politikern och tidningsmannen Fredrik Ström (1880–1948) verkar tänka i dessa banor när han om Onsalahalvöns klippiga stränder utbrister: "Mer Bohuslän än Halland!"

Att söka renodla fram en specifik halländsk natur innebär särskilda problem. Här finns höga barrskogar och mjuka, frodiga lövskogar. Kuperad bygd möter slättbygd. I norr finns sprickdalslandskapet, i söder fullåkersbygd, men också myrar och mossar. Från havet möter såväl vidsträckta sandstränder och strandängar som klippkust och skärgård. Enda utvägen ur

detta dilemma är att erkänna variationsrikedomen, och tvärtom ge den status som något grundläggande halländskt.

Meteorologiskt och hydrologiskt sett är länet ett betydande vattenavrinningsområde. Det Halland som porlar, rinner och forsar ner mot havet från höglandets plåtåar är en viktig förutsättning för den halländska kulturmiljön.

Det småländska höglandet går in ganska obrutet i Halland och bryter sedan ner i katarakterna. Åarna rinner med förhållandevis häftiga fallhöjder. Västvindarna som sveper in för med sig otroliga mängder fukt. Där höglandet börjar är därför Sveriges nederbördsrikaste del utanför fjälltrakterna.

Förutsättningarna för jordbruket, vilket sysselsatte fyra av fem ännu i slutet av 1800-talet, påverkades av

Yngeredsforsen i Ätran, 1892. Oljemålning av Olof Krumlinde (1856 – 1945).

allt detta vatten. Det är kanske att ta det för långt att tala om Halland som ett träsk, men vi får tänka oss ett landskap före 1800-talets utdikningar där stora delar av slättbygden och platåerna på höglandet stundom var mycket mättade med vatten.

Detta skapade speciella livsmiljöer för växter och djur såväl som särskilda förutsättningar för halländskt arbete och liv. Skötselformer inrättades som byggde på att man hävdade vattenrika miljöer inom jordbruket. Om man till detta fogar sandflyktsproblematiken i södra delen av landskapet inser man att betingelserna för jordbruk var speciella i Halland. Åkermarken var liten, och åkerbruket nedprioriterat.

Ett annat sätt att närma sig frågan är att rikta intresset mot *arbete och liv i det gamla agrarsamhället* i Halland. Före den agrara revolutionen, då stora arealer dikades ut, markerna tillfördes mäger och guano, och ett renodlat landskap med fält efter fält av åker, ett fullåkerslandskap, växte fram i slättbygden, lockades allmogen till andra näringar än det rena åkerbruket.

Länet framstår under dansktiden som något av ett Bergslagen. Redan för tusen år sedan framställdes järn på flera platser, bland annat vid Järnvirke och Järnmölle, och området runt Hishult, varifrån Smedjeån rinner ut i Lagan. Man har lyckats visa att järn som användes vid kungliga byggen i Köpenhamn, såsom spikar, kom från järndistriktet i södra Halland med omnejd. Järnslag var inte något ovanligt fyllnadsmaterial i exempelvis gärdsgårdar i dessa trakter.

Skogen var en annan viktig resurs för danskarna (och en nödvändig vara som bränsle i järnframställningen). Det skogsfattiga danska centralområdet såväl som de större marknaderna i Europa låg nära i förhållande till de halländska skogarna, och detta möjliggjorde en export av så skrymmande gods som timmer och sågade bräder.

Att länet var ett slags råvaruområde kanske också visas av att de flesta av de äldre större gårdarna och

säterierna låg i mellanbygden där det fanns en större mångfald av råvaror.

Men skogsarealen krympte och järnframställningen avtog. I tid sammanföll detta ungefär med att Halland blev svenskt.

Smide av järn blev en stor näring i den del av Småland som i dag tillhör länet, liksom i Älvsåkers församling i norr. Träprodukter blev i det inre av Halland en bestående vara. Med tillgång på den ekonomiskt värdefulla boken kunde många finna en födkrok genom tunnstavstillverkning, pottaskebränning, tjärkokning med mera. Särskilt bör kanske den anspråkslösa produkten ved uppmärksammas. Detta var den huvudsakliga värmekällan, och boken var återigen en tillgång med sitt höga energivärde. Således producerade det inre Halland energi till kust- och slättbygden även före kraftverkens tid.

Utöver råvaror som trä och järn framstår fraktfart och transport som betydande näringar. Halland förefaller i hög grad vara ett transitområde. Hålvägssystemen var många; det gick otaliga vägar på tvärs från öster till kuststäderna. Körslor från skogsbygd till kust bildade här tema. När järnvägarna senare anlades, byggdes de först ned till kusten och sedan längs länet.

En annan förmodligen vanlig möjlighet till utkomst var att gå på arbetsvandring. I norra Halland vandrade man till det bohuslänska sillfisket, medan man i södra Halland framför allt gick på träskarbete i Skåne.

I det nordliga Fjäre härad, där Berntsen menade att bristen på sädesjord var särskilt stor, spelade sjöhandel med timmer en framträdande roll. Bondeseglationen från framför allt Onsalahalvön är en till sin omfattning förmodligen mycket speciell företeelse i Sverige (med undantag för delar av Bohuslän) och gav norra delen av länet en otvetydig maritim karaktär som resten av det i hög grad kom att sakna.

Den viktigaste alternativa näringen till jordbruket var dock textil hemslöjd. Om denna skriver Hallands-skildraren Anders Gustaf Barchaeus år 1773:

”På Vallens säteri i Våxtorps socken [...] ges årligen ut ull till bönderna under gården, att därav binda strumpor, vilket i långlig tid så varit brukt på den gården, då vid andra herrgårdar lin och blån till spinnande utges.” Verksamheten, fortsätter Barchaeus, är nu så allmän i Laholms prosteri, ”att själva hemmansbrukaren om vinterkvällarna ofta finns vid strumpan”.

Råvaran kom inte sällan utifrån, även om Halland kunde hålla en växande fårstam på de ljunghedar som mycket av skogen förvandlats till. Även själva orga-

nisationen av hemindustrin låg, med några undantag som exempelvis just Vallens gods, utanför länet. Inte minst folk från Sjuhäradsbygden i Västergötland uppträdde som förläggare och uppköpare i Halland. Deras roll var så omfattande att historikern Per Göran Johansson har kallat Boråstrakten för något av Hallands ekonomiska centrum under 1800-talet.

På samma sätt som det hade gått för den halländska järnhanteringen kom det också att gå för hemindustrin. Stickning, spånad och vävning i hemmen gick mot sitt slut, utkonkurrerade av strumpor, tråd och tyg från fabriker. De få textilfabrikerna i länet kunde inte kompensera för produktionsbortfallet när hemindustrin krisade. Länet snarare avindustriali-

Utmed Nissan, 1993. Målning av Barbro Jönsson (f. 1935).

serades än industrialiserades under andra hälften av 1800-talet.

En bidragande orsak till detta var det sätt varpå hemindustrin varit organiserad. I hög grad hade den styrts från Sjuhäradsbygden. Det var ”boråsare” som dirigerade såväl tillverkning som distribution av de färdiga produkterna. Kapitalet lämnade länet. Och när förläggarna från Sjuhärad industrialiserade näringen – i den moderna meningen med maskiner som drevs av annat än muskelkraft – lades fabriker på hemmaplan i södra Västergötland.

Med fabrikernas intåg närmar vi oss 1900-talets samhälle, och ett sista perspektiv ska nu riktas mot *arbete och liv i industrisamhället*.

Det hävdas ibland att industrialiseringen av Halland var sen och fick mindre utbredning än i andra delar av landet. Mer storskalig industri kom emellertid inte att saknas i länet, men dominerade aldrig det halländska näringslivet överlag.

Kanske är det dock lite snävsynt att hävda att Halland blev mindre berört av industri än andra län. Breddar vi begreppet industri till industrisamhälle kan man säga att länet tidigt och mycket stort kom att påverkas.

Turismen går hand i hand med industrialiseringen, med den senares urbanisering, välståndsökning och radikalt förbättrade transportmöjligheter som villkor för den förra. Industrialiseringen under 1900-talet innebar bland annat att delar av landet industrialiserades i hög grad och andra i mindre grad. Dessa förra var orter man reste från, och de senare orter man reste till som turist.

Turismnäringen var den småskaliga kontrasten till den storskaliga industrin och staden. Det lilla och det stilla sågs som något av en nödvändig ventil för att arbetsår efter arbetsår i stadens stress och buller inte skulle bryta ner människan.

Sommarflykten till landet från staden kom i Halland dock mindre att innehålla laxfiske än sol och bad. Båstad-Malens bad, över Mellbystrand, Eldsberga strand och Tylösand, vidare över Harplingestränderna i södra Halland, Skrea strand utanför Falkenberg och Varbergsbaden med Getterön, upp till de småklippiga stränderna i Kloster- och Kungsbackafjordarna och slutligen fram till Onsalahalvön och den oskarianska badorten Särö – längs hela kustbandet fick de tidigare lågproduktiva utmarkerna, som av talrika resenärer i Halland beskrivits som ohyggligt fula och onyttiga, alltfler inslag av exploatering för sommargäster.

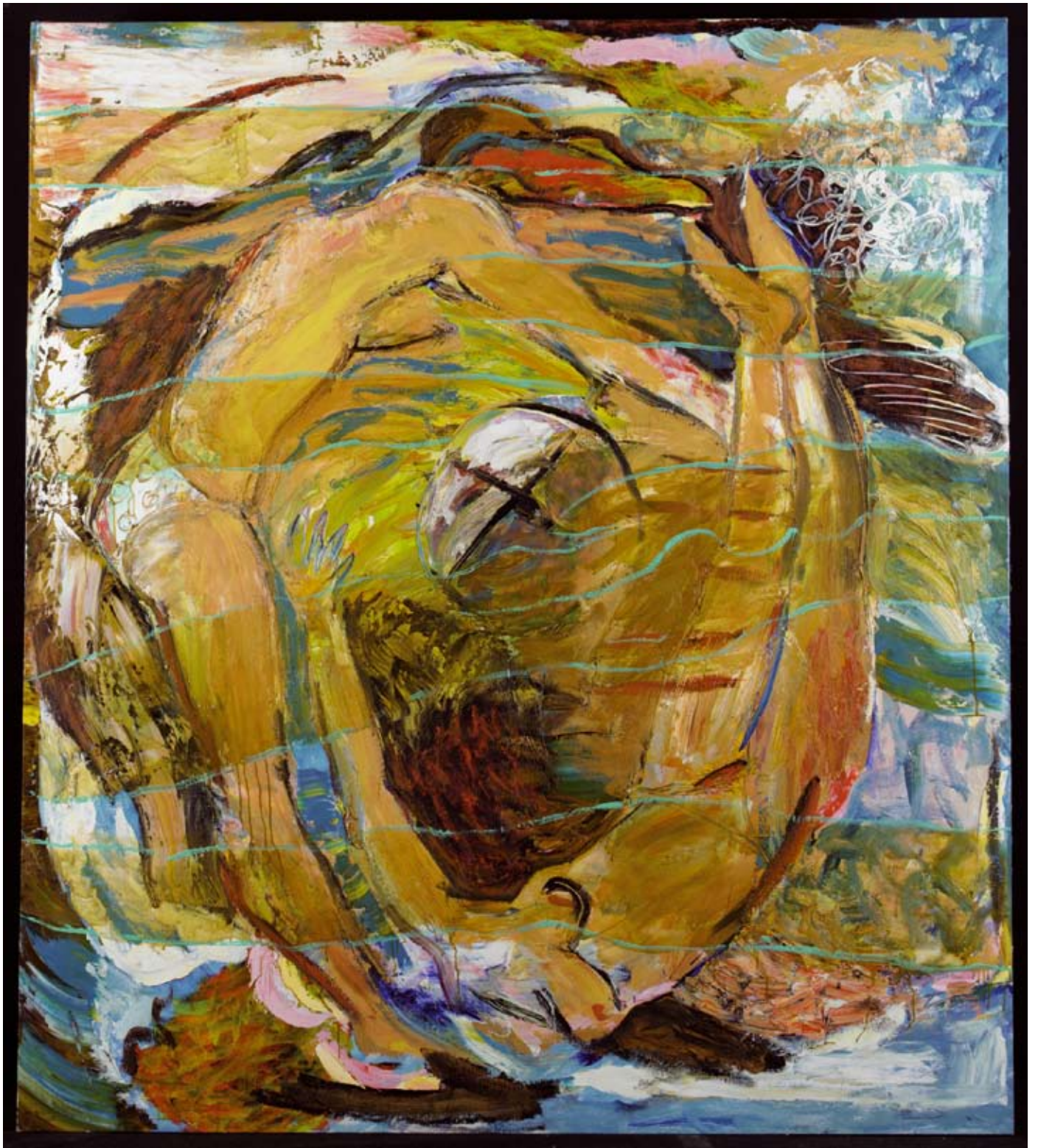
Man kan fråga sig om det var först nu som länet i medvetandet hos folk blev ett kustlandskap.

Med undantag för Onsalahalvön, och några enstaka andra platser, var kustnäringarna inte särskilt betydande före slutet av 1800-talet. Tretton fiskare i Träslövsläge som var och en betalade skatt om 100 koljor skymtar på ett blad i 1646 års jordebok, men är med detta det enda fiskesamhälle i länet som har en äldre historia.

Etnologen Orvar Löfgren har visat hur den under 1800-talet framvuxna fattigbefolkningen i kustlandskapet, strandsittarna, i allt högre grad började livnära sig på fiske. På Väröhalvön växte exempelvis ett fiskeläge fram vid Bua.

Fiskarbefolkningen var orienterad ut mot havet snarare än mot inlandet. Samtidigt blev havet alltmer främmande för kustbönderna i takt med att de upphörde med husbehovsfisket. För sommargäster var havsmiljön säkerligen också ofta något främmande, men så var det också det från vardagsmiljön avvikande man sökte.

Badande, 1984. Oljemålning av Olle Kåks (1944 – 2003).

Halland kan visa goda prov på alla delar av turismhistorien, från det äldsta till det senaste: från Göteborgs-societetens badortsliv i Särö till shoppingturismen i Ullared.

Samtidigt med denna omvandling av länet till ett sommar-Halland har skogsbygden försvunnit ur medvetandet. Det är möjligt att kontrasterna mellan skogsbygd och kustbygd idag framstår som skarpare än igår. Landskapet var en gång ganska öppet även i det inre Halland, med vidsträckta ljunghedar. Även skogsbonden kunde se havet på avstånd. Men detta avstånd fanns förmodligen även för en bonde i mer kustnära miljö, eftersom havsmiljön för honom knappast var en väsentlig del av erfarenhetsvärlden, såvida den inte gjorde sig påmind i form av sandflykten i söder, något som knappast befordrade en kärlek till strandmiljön. När den textila hemindustrin stod i blomning decennierna kring sekelskiftet 1800 satt invånare i såväl skogsbygd som kustbygd och stickade, vävde och spann.

Under perioden som följt efter den högindustriella epoken, från 1970-talet och framåt, finner man i Halland en nära nog obruten tillväxt. Länet verkar ha funnit sig väl tillrätta i en tid när storskaligheten, som genomsyrade nästan alla delar av samhällslivet under 1960- och 1970-talen, avklingat. Det finns några exempel på storskaliga exploateringar i länet, men det är inte något som dominerar. Snarare erbjuder Halland flykt från sådana miljöer. Här finns en livsmiljö som lockar med en låg grad av stress. Medellivslängden i länet är den högsta i landet.

Ur alla dessa ovanstående perspektiv på frågan om vad länet är kan vi så finna några drag vilka skär igenom dess kulturmiljö.

Halland är småskaligt. Detta förstärktes av Hallands agrara revolution där bönder i en utsträckning som saknar motstycke i Sverige köpte fria sina hemman. Den egna torvan, den egna produktionen, detta att

vara sin egen, blev något halländskt. Halland är från 1800-talet i hög grad hemmansägarnas län. Med detta blev länet under denna tid också tillhörigt de obesuttna grupper som hör ihop med en sådan miljö: torpare, strandsittare och andra daglönare. Däremot fanns förhållandevis färre statare. Godsdrift, vilket är storskalighetens driftsform inom jordbruket, förekom inte alls i samma omfattning som i Skåne eller Mälardalen.

Städerna är små. Som ett arv efter hemindustrins organisation (vilken gav arbete till Halland, och kapital till Sjuhärad), "boråsarnas" och skutsällskapens särskilda handelsprivilegier, samt många gånger dåliga hamnförhållanden (idelig igensandning) missgynnades Hallands städer och industri långt fram i tiden.

När den hemindustriella textilnäringen krisade under andra halvan av 1800-talet, avindustrialiserades grovt sett länet under industrialiseringens inlednings-skede i Sverige, och emigrationen följde.

Storskalig industri saknades i hög grad fram till 1960-talets etablering av kärnkraftverk och pappersmassfabrik på Väröhalvön, samt genom den nya länsindelningen 1974, som inkorporerade Hylte bruk i länet.

Den bevarade småskaligheten var en viktig förutsättning för framväxten av Halland som ett idylliskt sommarlän för turism.

Halland är rörligt. Anpasslighet och föränderlighet är ett tema som skär genom Hallands historia. Halland visar en stor flexibilitet vad gäller näringar och skötselformer av mark. Mycket av det vi ser i dagens halländska landskap är skapelser av det 1800-tal då ny teknik möjliggjorde en uppodling av träskmarker och ett effektivt bekämpande av flygsanden. Mittens och senare delen av 1800-talet framstår över huvud som ett brytningsskede i länet. De halländska böndernas gårdar var nyligen friköpta från stat eller adel. Kol-

lektivt utnyttjade nyttigheter, såsom ljunghedarna skiftades. Dessa täckte kanske en tredjedel av länets yta vid mitten av 1800-talet, men blev meter för meter, planta för planta, åter skog. Det mesta av den skog vi ser idag i kustbygden är tillkommen under 1900-talet. Byalagen försvann. Jordbruket fick ett uppsving när det blev möjligt och önskvärt att odla upp gammal kärrmark till åker. Även den av förläggare organiserade hemindustrin avtog. Kvar blev ett Halland av separata småföretagare och ett privatiserat landskap.

Ett övergångsskede som det under 1800-talet är dock inte ovanligt i Halland. Tvärtom verkar ett mönster vara en anpasslighet till nya förhållanden. Det går mycket långt tillbaka i tiden. I länet finns i större utsträckning än på annat håll fossila odlingslandskap bevarade som visar på historien i landskapet. Även andra områden förändras, men det typiska för Halland verkar vara att förändringen i mindre grad äger rum inom en given struktur än att själva strukturen förändras. Byar flyttas. Städer flyttas. Vid ett antal tillfällen förändras strukturen i Halland ganska radikalt med flyttningar av bebyggelse som det stora temat. Med kunskaper om äldre förhållanden kan man på vandring i landskapet ganska lätt dyrka upp det; se äldre kulturlandskap just eftersom spåren i landskapen efter äldre skötselformer är så talrika.

Marker har odlats upp och växt igen. Skogen blev hed, för att åter bli skog. Bebyggelsen har flyttat flera gånger. Lågavkastande utmarker vid havet blev i en del fall fiskelägen som Glommen och Bua, men de flesta blev badorter eller pendlingsorter. Halland som ett betagande rekreationsområde är bara en av de senaste i raden av innovationer.

Halland är skiftande. Det finns en brutenhet i landskapet mellan slättlandskapet i söder med sina sandstränder och sprickdalslandskapet i norr, mellan skogsbygden i öster och kustbygden i väster. Men bru-

tenheten finns inte bara i rummet, utan även i tiden. Statstillhörigheten har skiftat. Huruvida hallänningarna i gemen haft en dansk identitet kan diskuteras. Den halländska allmogen hade omfattande kontakter med bönder på andra sidan statsgränsen. Ådalarna är urgamla kommunikationsleder. Kanske var den största skillnaden mellan dansktid och svensktid istället de olika intressen de båda staterna hade i Halland, med det större intresset från dansk sida för Hallands råvarutillgångar som den avgörande skillnaden.

Oenhetligheten visar sig också i en jämförelse av bebyggelse, seder, redskap med mera mellan norra och södra Halland. En tänkt väst-östlig linje någon mil norr om Ätran, ”Tvååkersgränsen”, verkar avskilja olika kontaktytor. Med en förenkling kan man säga att norra delen av länet verkar mer orienterad mot Västergötland, medan södra delen vänder sig mot Skåne. Bebyggelsemässigt, exempelvis, stannar i huvudsak korsvirket vid denna gräns.

Småskaligt, rörligt, skiftande är alltså adjektiv som beskriver den halländska kulturmiljön. Till dessa tre ska vi foga ett fjärde. Det är kanske svårare att hitta spår av det i det fysiska landskapet eller bebyggelsen, utan det rör sig på ett mentalt plan. Vi kan närma oss det genom att läsa några rader ur ”Lort-Sverige” där radioreportern Ludvig ”Lubbe” Nordström befinner sig på resa ner mot havet genom det nordhalländska sprickdalslandskapet.

”Så sitter jag åter framför en provinsialläkare, den andre och siste i detta landskap, också blek, också allvarlig, ja, kärv som hela denna del av Sverige, och jag grubblar och grubblar på, vad hemligheten kan vara. Men förklaringen väntar mig. [...]

– Är man konservativ här?

– På Västkusten! Herr Nordström vet väl, att detta är Schartaus land. Det säger allt.

Orden träffade mig som en blix. Molnen klövs. Äntligen såg jag. Doktorn fortsatte:

Väckelsemöte i Kullavik, 1933-34. Lavering av Torsten Billman (1909 – 1989).

– [...] Här i Schartaus land är [...] det privata initiativet heligt. Folket här är, som herr Nordström kanske märkt, strävt och otillgängligt, men det är pålitligt, och man lär sig att sätta värde på det.”

Folkkrörelsen i Halland under 1800- och början av 1900-talet var inte den frikyrkliga, och heller inte främst nykterhets- eller arbetarrörelsen, utan istället drogs folk till en inomkyrklig väckelse, starkt påverkad av schartauanismen, som fick stor betydelse långt fram i tiden.

Av intresse är den koppling mellan det privata initiativet och ”Schartaus land” som provinsialläkaren gör. Med sitt hyllande av flit, betonande av lydnad inför auktoriteter och med tydligt individualistiska drag kan denna religiösa strömning sägas vara särskilt anpassad för hemmansägarvärlden. Denna värld byggde på den egna torvan, arbetsamheten och lydnaden inför husbonden. Som ler och långhalm verkar de alltså hänga ihop, familj jordbruket och schartauanismen. Liksom hemmansägaren var sin egen, följde schartauanen sitt eget kall.

Det ter sig som om den sociala miljön i Halland alstrade en egensinnighet och en självrådighet, vilket bland annat schartauanismen är ett tecken på. Huruvida denna strömning med sin allvarliga och kärva framtoning är själva hemligheten bakom halländsk mentalitet skall vi låta vara osagt. Även om den kanske inte, såsom provinsialläkaren menade, säger allt, så säger den ändå tillräckligt för att utgöra ett fjärde tema.

Halland är *självrådigt*.

Dessa fyra teman, dessa fyra grundläggande drag i den halländska kulturmiljön, utgör länets kulturmiljöprofil. Det råder inte vattentäta skott mellan dem. Tvärtom samverkar de och stärker varandra. *Småskaligheten* lade en grund för *självrådigheten*, och underlättade vidare en anpassning till nya förhållanden, det vill säga en *rörlighet*. Och denna senare flexibilitet och anpassningsförmåga bidrog till att Halland *skiftar* så markant i både tiden och rummet.

Hamnen i Halmstad sedd från Österbro, förra halvan av 1900-talet. Okänd konstnär, "E ... L ..."

Illustrationerna till artikeln är hämtade ur konstsamlingen vid Länsmuseet Halmstad med benägen hjälp av antikvarie Anneli Adamsson.

Fägatan från gården och norrut till ljungheden
hade vuxit igen starkt under senare år. 2008-10-03.

Markerna restaureras vid Bollaltebygget

Text & foto: Krister Larsson

Nu är fägatan röjd och nya, magnifika solitärbokar kommer att få en chans att utvecklas här. 2008-11-25.

Under hösten 2008 har det varit febril verksamhet i markerna kring Bollaltebyggets gamla, kringbyggda gård i södra Hallands skogsbygder. Anledningen är att länets tredje, och kanske sista, kulturreservat har bildats här. Själva gården är byggnadsminne sedan 1980 och utgör nu tillsammans med omgivande marker ett 12,4 hektar stort kulturreservatet. Knäreds forskarring och hembygdsförening äger gården och dess närmaste omgivningar, och även marker som tillhör landstinget och en privat markägare ingår i reservatet. Forskarringen har en publik verksamhet med

visningar av gården och annan programverksamhet sommartid och svarar också för underhållet av gården, med stöd av byggnadsvårdsmedel. Länsstyrelsen har som reservatsförvaltare huvudansvaret för hävden av markerna.

Syftet med markernas skötsel är att återskapa ett öppet kulturlandskap som det gestaltade sig i början av 1900-talet, när det ännu bodde folk i gården och här fanns ett levande jordbruk. Närmast gården fanns då blomsterrika slätterängar som söderut övergick i lövhagmarker och myrmarker där man förr bedrev bete, kärrslätter och täkt av strötorv. Flera äldre soli-

Efter avverkningarna kantas vägen av en ljusare lövhagmark och gården skymtas redan på håll. Tanken är att hagen ska glesas ytterligare efter några års kreatursbete. November 2008

tärträd finns kvar invid gården och mest imponerande är en 300 år gammal bok med en stamomkrets på nästan fem meter. I ängarna finns rester av en fin ängsflora kvar med arter som fläckigt nyckelblomster, sommarfibbla och ängsvädd.

Från gården leder en bred fägata norrut till utmarken och mynnar i en öppen ljunghed med en imponerande utsikt från höjderna. Heden brändes senast omkring 1980 och under åren därefter blommade hårginst och slättergubbe rikligt, men idag är ljungen högvuxen och grov och det är hög tid att bränna igen. I öster ingår även Östre Kalvhagen som är bevuxen med tät lövblandskog, men flera äldre, vidkroniga bokar visar att det tidigare varit en mer öppen och betad hagmark.

På äldre bokar växer de rödlistade arterna bokvårtlav, mussellav och bokfjädermossa.

Arbetet med att öppna landskapet och återinföra en traditionell hävd med slätter, betande djur och regelbunden ljunghed inleddes under hösten 2008 med inhyrd arbetskraft från Farmartjänst. Ängar och mindre åkrar närmast gården och kring brunnen slogs och höet togs bort. Den täta skogen i hagarna söder om gården och ner mot mossen glesades ut rejält till en öppen lövhagmark som från och med 2009 ska betas med nötkreatur. Ljungheden som vuxit igen med täta lövuppslag röjdes och breda brandgator röjdes genom den grova ljungen som en förberedelse för nästa vårs bränning. ♪

För besökare som åkte vägen fram till Bollaltebygget låg den kringbyggda gården tidigare helt dold bakom en tät blandskog av löv och tall. Bland annat har den 300-åriga gammelboken invid gården friröjts. Oktober 2008

Forntid på Ölmanäset

Text & foto: Gundela Lindman

Ölmanäset i Kungsbacka kommun är en vacker halvö med en lång historia. Där har människor bott från äldsta stenålder och framåt. Flera gravplatser är också kända. Mest imponerande är bronsåldersrösena på Näsbokrok. Sommaren 2008 undersöktes en boplatz från brons- och järnålder vid Säteriet på Ölmanäset. Ett oväntat fynd vid utgrävningen var en grav med hundratals lerkulor. Sådana har tidigare inte hittats i Halland. En annan intressant upptäckt vid undersökningen var hyddor från yngre bronsålder och äldre järnålder.

NÄR ÖLMANÄSET VAR EN Ö

Det som idag är Ölmanäset var för 2000 – 3000 år sedan en annorlunda plats. Näset var avskuret från fastlandet och bestod av en låg, flack ö som i storlek kan jämföras med Ven i Öresund. Med båt kunde man ta sig till ön över ett sund som sträckte sig ungefär som landsvägen mellan Åsa och Ölmevalla. På de nuvarande stora åkerfälten bredde lövskogen ut sig. Där växte ek, ask och alm och al och det fanns täta snår med hassel.

Antalet människor var troligen inte så stort. Kanske fanns där bara en eller ett par gårdar samtidigt vilket innebar att betydligt färre människor än idag hade Ölmanäset som sitt hem.

NÄSBOKKROK – BEGRAVNINGAR VID HAVET

Längst nere i sydväst skjuter en udde ut i havet. Det flacka vidsträckta landskapet med sina kala berghällar omväxlande med stora klapperstensfält har uppenbarligen uppskattats av människor i alla tider. Här byggde man under bronsåldern röse efter röse som begravningsplats. När någon dog begravdes han eller hon ofta i närheten av gården, men särskilt under bronsåldern valde man storslagna platser där mäktiga stenrösen konstruerades. Gravarna på Näsbokrok tillhör den kategorin. Här finns åtta rösen. De två största är omkring 20 meter i diameter och upp mot tre meter höga. Dessa stora rösen har byggts för särskilt betydelsefulla och mäktiga personer i samhället.

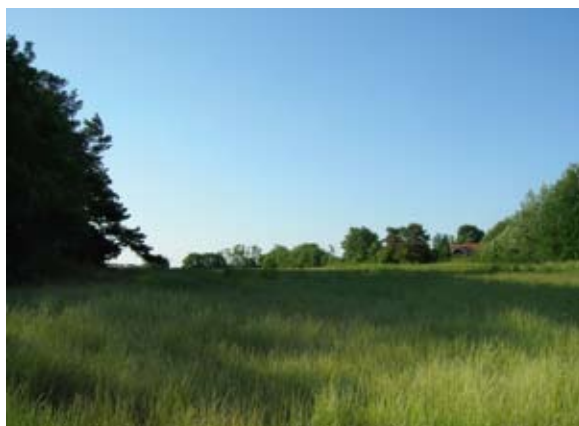
Under yngre bronsåldern brukade man bränna de döda. Man gjorde ett bål på eller i närheten av gravplatsen och kunde sedan samla ihop de brända benresterna och lägga i en lerkruka. I krukan hamnade också smycken, bälten och nålar som den döde haft i klädedräkten. I sällsynta fall lade man vapen, till exempel ett svärd, en kniv eller en spjutspets, i graven. I västra delen av Ölmanäs finns ytterligare flera rösen,

Rösen på Näsbokrok i sydvästra delen av Ölmanäs.

bland annat Ös rös vid Båthusvägen, Gamlevålsrös vid Falkasand och Ramsvål nära Näsbokrok.

VAR BODDE MAN

De höglänta krönen längs åsarna på Ölmanäs har varit de som i första hand varit bebyggda och använda för odling under brons- och järnålder. De kända boplotsindikationerna, mest i form av flinta i åkermarkerna, är koncentrerade dels till områdena mitt på den dåtida ön, dels till byn Ölmanäs marker i norra delen av ön. Under den här tiden bodde man i stora, långa hus, så kallade långhus, där en hel storfamilj på tre generationer fick plats och där också djuren kunde inhysas i en del av huset.

De höglänta delarna på krönen av de långsträckta åsarna på Ölmanäset var de områden som först blev uppodlade och bebyggda. Här syns området vid Kvarnkullen före den arkeologiska undersökningen.

En av de platser som var bebodd på Ölmanäset under denna tid ligger i närheten av Säteriet på norra delen av den dåtida ön. I samband med att området skulle bebyggas gjordes en arkeologisk undersökning av boplotsen. Platsen utgjordes av en sandig och grusig sluttning nära en låg kulle kallad Kvarnkullen. Undersökningen visade att man vistats på platsen under olika tillfällen men framför allt under yngre bronsålder, äldre förromersk järnålder och romersk

Arkeologisk undersökning vid Kvarnkullen nära Säteriet.

järnålder, det vill säga lämningarna var cirka 2000 – 3000 år gamla. Av våra undersökningar vet vi att där hade legat stora hus. Dessa är dock inte närmare undersökta. I närheten fanns också en samling med hyddlämningar vilka kunde dateras till samma tidsperiod.

Hyddorna

HUR SÅG HYDDORNA UT?

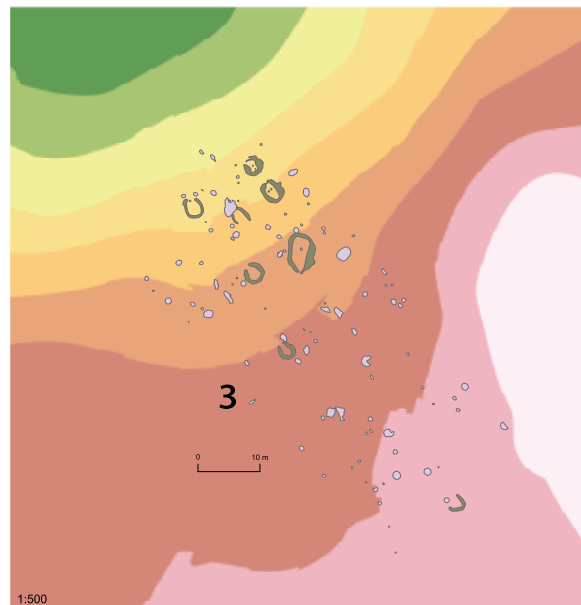
Något hundratal meter från den dåtida stranden låg lämningar av sju hyddor. Några hyddor var runda och några ovala. Två var hästskoformade. De bestod av tydliga, djupa och väl avgränsade väggrännor med bottenstockar som stabil grund. Väggararna tycks ha varit resta av klena stammar eller kvistar av hassel och al. Det har ibland förts diskussioner om lämningar i marken som tolkats som hyddor, men i det här fallet råder det inget tvivel om att det legat avsiktligt konstruerade bottenfundament här.

Flera hyddor hade lämningar av ett symmetriskt placerat stolphål eller en flat sten i mitten. En hydda hade åttkantig form med mycket tydliga hörn. Dess väggar hade varit grundade i jämnstora sektioner av dubbla, liggande trästockar.

Det är vanskligt att exakt rekonstruera hyddornas utseende. Det man kan utgå ifrån är formerna, rester av konstruktioner och analysresultat. Vi tar fantasin till hjälp och försöker föreställa oss hur det såg ut på platsen. Vi kryper in i en av hyddorna genom en låg dörröppning. Det kalla luftdraget tätas med en halvt nergrävd dörrstock som ligger som en tröskel i hyddöppningen. På kvällen kan vi stänga för öppningen samtidigt som det blir mörkt inne i hyddan. Inuti hyddan värms luften med hjälp av glödande kol. I en grop i hyddkanten har kött grävts ner för att syras. Det luktar surt och kvalmigt, men är varmt och vindskyddat.

HUR MÅNGA FICK PLATS I DEM?

Hyddorna var ganska små. I de minsta kan inte fler än två till tre personer fått plats att sträcka ut sig, men i den största har det funnits plats för cirka åtta fullvuxna personer.

Hyddorna – planen visar hyddornas hästskoformade och runda vägglinjer i mörkgrönt.

Undersökning av en djup väggränna i en av hyddorna.

VAR DE SAMTIDA?

De daterade hyddorna fördelade sig tidsmässigt i tre grupper: till övergången yngre bronsålder/äldre järnålder, cirka 2500 år sedan, till förromersk/romersk järnålder för cirka 2000 år sedan och till yngre romersk järnålder för cirka 1600 år sedan. Alla dateringar är gjorda på förkolnade trärester från väggarna.

VAD GJORDE DE?

Om föremål och verktyg av trä, tyg och ben hade kunnat bevaras hade vi kunnat ge en mera säker bild av vem som bodde i hyddorna och vad de sysslade med. Men eftersom allt sådant material är så förgängligt har nästan inget bevarats. Ett undantag var dock att i några av hyddorna fanns rester av obrända, ytterst fragmenterade ben. Benen var nästan helt upplösta och syntes bara som tunna färgningar i jorden. De låg spridda dels i och strax utanför hyddorna och dels verkade de ha varit nergrävda i gropar i hyddkanten. Fynden i och kring hyddorna bestod annars endast av ytterst fåtaliga flintor och några smulor av keramik.

Benen i hyddorna kan vara rester av måltider. Man kan också tänka sig att man arbetat med att tillverka redskap i ben och horn. En tredje möjlighet är att kött grävts ner i gropar för att likt surströmming konserveras genom jäsning.

FANNS DET HYDDOR OCH LÅNGHUS SAMTIDIGT?

Allt tyder på att man byggt långhus och hyddor under samma tider. Det är svårare att veta hur sambandet mellan långhusen och hyddorna sett ut. Kanske var det något särskilt som skulle göras i hyddorna. Man kan ha arbetat med vissa typer av hantverk som man inte ville hålla på med i de vanliga långhusen. En annan tänkbar förklaring är att hyddorna användes som tillfälliga bostäder i samband med att man odlade i området eller höll till där för att fiska eller jaga eller samla in något (till exempel vass, timmer, ägg, dun). Ytterligare ett förslag på förklaring är att det var människor som hörde till gårdsbefolkningen som bodde där, men att de av en eller annan anledning inte fick bo i det centrala långhuset. Man kan tänka sig att det skulle ha kunnat vara hyddor för kvinnor, för slavar eller för personer som var utstötta ur samhället till följd av ålder, sjukdom, kriminalitet eller någon speciell trosuppfattning.

ELDSTÄDER OCH GROPAR

På den yta som undersöktes fanns utöver hyddlämningarna även rester av olika typer av eldstäder och gropar. En del var enkla härdar där man grävt en grund grop som man fyllt med ved. De har antagligen använts vid matlagning men kanske också för att få värme och ljus under den mörkare årstiden. Vissa av eldstäderna var så kallade kokgropar. Det är extra djupa gropar där man hettat upp stenar. Groparna har varit lämpliga för långkok eftersom de glödheta stenarna behöll värmen i många timmar.

Utanför husen har också funnits andra gropar. En del av dem har sannolikt varit förvaringsgropar medan andra varit avfallsgropar. Vissa gropar är spåren av att man grävt ner en träpåle i marken, så kallade stolphål.

Där människor bor sprids föremål. Det kan vara sådana som man avsiktligt slänger bort eller sådana som man tappat eller glömt kvar på marken. Vissa av dessa föremål kan finnas kvar till vår tid, framför allt om de är i hållbara material som sten eller brända keramikföremål. På boplatsen vid Säteriet fann vi några bitar av söndriga lerkärl och en del kringstridda bitar av bearbetad flinta, men för övrigt hade de ting människorna haft omkring sig inte lämnat några spår.

Jordbruket för tvåtusen år sedan

Människorna för tvåtusen år sedan var jordbrukare och boskapsskötare. På den tiden låg inte gårdarna på samma plats i århundraden, som fallet är med många historiska gårdar vilka har legat på samma plats i omkring 1 000 år. Man byggde hus och odlade åkrar runt omkring under en tid. Sedan tog man upp andra ställen och kunde sedan vända tillbaka längre fram.

Det ursprungliga sättet att röja markerna var att bränna skogen före odlingen, så kallat svedjebruk. Vid sidan av svedjebruket förekom även mera intensivt uppodlade ytor vilka man bearbetade med årder. I vissa fall kan årderspår vara bevarade under åkerjorden. De syns då som parallella strimor i sanden. Sådana årderspår fann vi vid utgrävningen nära Säteriet. I en av de gropar som undersöktes kunde ett bränt linfrö beläggas. Troligen odlade man också till exempel korn och vete.

De produkter som skapades – olika slags säd, ost och kött – måste tas tillvara. Genom att gräva ner matvaror kunde man hålla dem svala och skyddade. På utgrävningen vid Säteriet fann vi en sådan förvaringsgrop med en liten hylla av flata stenar. I jorden runtomkring fanns bitar av ett lerkärl. Det visar att man troligen ställt ner en kruka för förvaring i gropen. Det kan ha gällt surmjölk, utsäde eller något annat man ville spara på ett skyddat ställe. I gropen låg också en större sten som hade använts som malsten.

Gravfältet på Kvarnkullen

Den lilla kullen direkt intill utgrävningsplatsen vid Säteriet kallas Kvarnkullen. Den har sitt namn efter en väderkvarn som var byggd här och som utnyttjades under senare århundraden när Ölmanäset blivit helt avskogat och utsatt för havets vindar. På en gammal lantmäterikarta från 1800-talet är kvarnen utritad.

På kullen har enligt äldre uppgifter legat ett litet gravfält med gravhögar byggda av jord och sten. Ibland markerades kanten med en krans av lite större stenar. Mitt under graven brukar det finnas en lerkruka där man samlat ihop de brända benen. I vår tid kan sådana gravar vara nästan helt osynliga eftersom grästorv, buskar och träd kan ha vuxit över dem. Området på Kvarnkullen har dessutom skadats vid sentida verksamheter. Marken är uppriven, sten har dumpats i området och grus har hämtats här. Gravarna är därför idag svåra att identifiera. Läget är dock typiskt för hur gravar placerades under forntiden. Man valde de högsta punkterna i terrängen, där det fanns utsikt och rymd. Gravarna bör ha fungerat som ett slags landmärken i terrängen.

Märkliga lerkulor

På åkern intill Kvarnkullen fann vi en liten grav. Den syntes inte ovanför markytan för den var inte markerad med någon sten. Man hade grävt en liten, oansenlig grop, en halv meter bred och femton centimeter djup, och placerat en handfull brända människoben på botten. Benen har daterats till yngre bronsålder.

Graven hade ett märkligt innehåll. Jordfyllningen var strösslad med små brända lerkulor, sammanlagt 281 stycken hela kulor. Lerkulorna var runda eller svagt ovala, omkring en centimeter stora och de vägde mindre än ett halvt gram per styck.

Lerkulorna är de första som påträffats i Halland.

Ölmanäset – en attraktiv plats för människor i alla tider.

I trakten av Göteborg finns däremot flera ställen där man hittat liknande kulor och även i Bohuslän har gjorts sådana fynd. Lerkulor har hittats både på boplatser och i gravar men också i mera spektakulära sammanhang som intill en hällristning i norra Bohuslän.

Mycket speciell var en undersökning i Kallebäck i Göteborg där över 3500 lerkulor hittades. Det är det mest omfattande fyndet av lerkulor i landet. Lerkulorna låg i en stenpackning intill ett stort block. Man tror att det fungerat ungefär som ett altare där olika ceremonier och ritualer ägt rum.

Lerkulorna tycks sakna praktisk, vardaglig användning. Troligtvis har lerkulor använts i något rituellt eller magiskt sammanhang. Man kan anta att de

Lerkulorna från Kvarnkullen. Jorden i gravgömmen var strössladd med 281 brända lerkulor. Ett hittills unikt fynd i Halland.

ströddes i graven med en särskild tanke eller som en del i en speciell ritual. I nutiden kan vi hitta flera exempel på hur man strör något med en symbolisk betydelse. Brudpar kan överösas med riskorn i en symbolisk gest om lycka och välgång. I Himalayas bergstrakter förekommer att sherpas kastar riskorn över axeln inför en förestående tung och livsfarlig vandring i Himalaya. På så sätt vill man främja lycka på turen. Vid jordfästningar kan jord strös över kistan vid begravningsceremonin med orden "Av jord är du kommen, jord skall du åter varda".

Man har framfört tanken att lerkulor kan sättas i samband med önskningar om god skörd, om fruktbarhet och god växt. I det här fallet, när de hittades i en grav, är det kanske frågan om andra tankegångar som till exempel att man ville önska den döde eller döda ett bättre liv på den andra sidan eller ville betyga vördnad eller sorg.

En liten grop i marken visade sig vara en grav från yngre bronsåldern. Här hittades människoben och en stor samling brända lerkulor.

Ölmanäsets hällristningar

De små, runda lerkulorna kan föra tanken till det som kallas skålgropar. Kanske har vi en direkt länk mellan skålgropar och lerkulor. Under bronsålder och in i äldre järnålder var hällristningar ett sätt att manifesteras och uttrycka tankar och känslor. Den vanligaste formen av hällristningar är så kallade skålgropar. Det är små gropar som knackats ut i berghällar eller block. De förekommer ibland enstaka och ibland samlade i en liten grupp. En sådan grupp med åtta skålgropar har man hittat i ett av de högst belägna områdena på Ölmanäs väster om Slottet, på den åsrygg som sträcker sig från Lyngås och norrut. Skålgroparna är inhuggna på en jordfast berghäll men i dagsläget är groparna nästan helt övervuxna av grästorvor. Ursprungligen har de antagligen legat i anslutning till dåtida odlingsmarker.

Svårigheten för oss är att tolka innebörden och förstå vad de står för. Ingen kan säga med säkerhet vad de egentligen betydde men det var sådant som var viktigt för människor då och i alla tider: liv, död, fest, överlevnad, glädje och fest, besvärjelse av hopp och längtan, något som alla människor har gemensamt antingen de levde för 3000 år sedan, för 100 år sedan eller i nutiden.

Stenålder på Ölmanäset

Hittills har vi talat om bronsålder och äldre järnålder, det vill säga ungefär 2000 – 3000 år tillbaka i tiden. Men Ölmanäs har en ännu äldre historia. Runtomkring ön finns många platser där bearbetade flintor har hittats och som är tecken på att människor vistats där ännu tidigare. Åtskilliga stenyxor är hittade på

Ölmanäs, bland annat har skafthålsyxor hittats vid Kålelund och vid Slottet och en tjocknackig yxa sydväst om Gårda. En flintdolk har också hittats i Gårda och en stor, vacker flintpilspets vid Hålegården.

Den enda arkeologiska undersökning som tidigare utförts av en boplatz på Ölmanäset berörde en boplatz från äldre stenåldern, cirka 9000 år gammal. Mycket stora förändringar i hav och land har skett sedan denna tid vilket lett till att den aktuella boplatzen blivit övertäckt av ett nästan två meter tjockt lager av sten och grus. En del av de flintor man hittade här hade använts som skrapor och knivar. Många obrända djurben visade att man jagat både kronhjort, vildsvin och bäver. Andra bytesdjur har varit gräsäl och garfågel och bland fiskbenen fanns torsk, kummel, ål och långa.

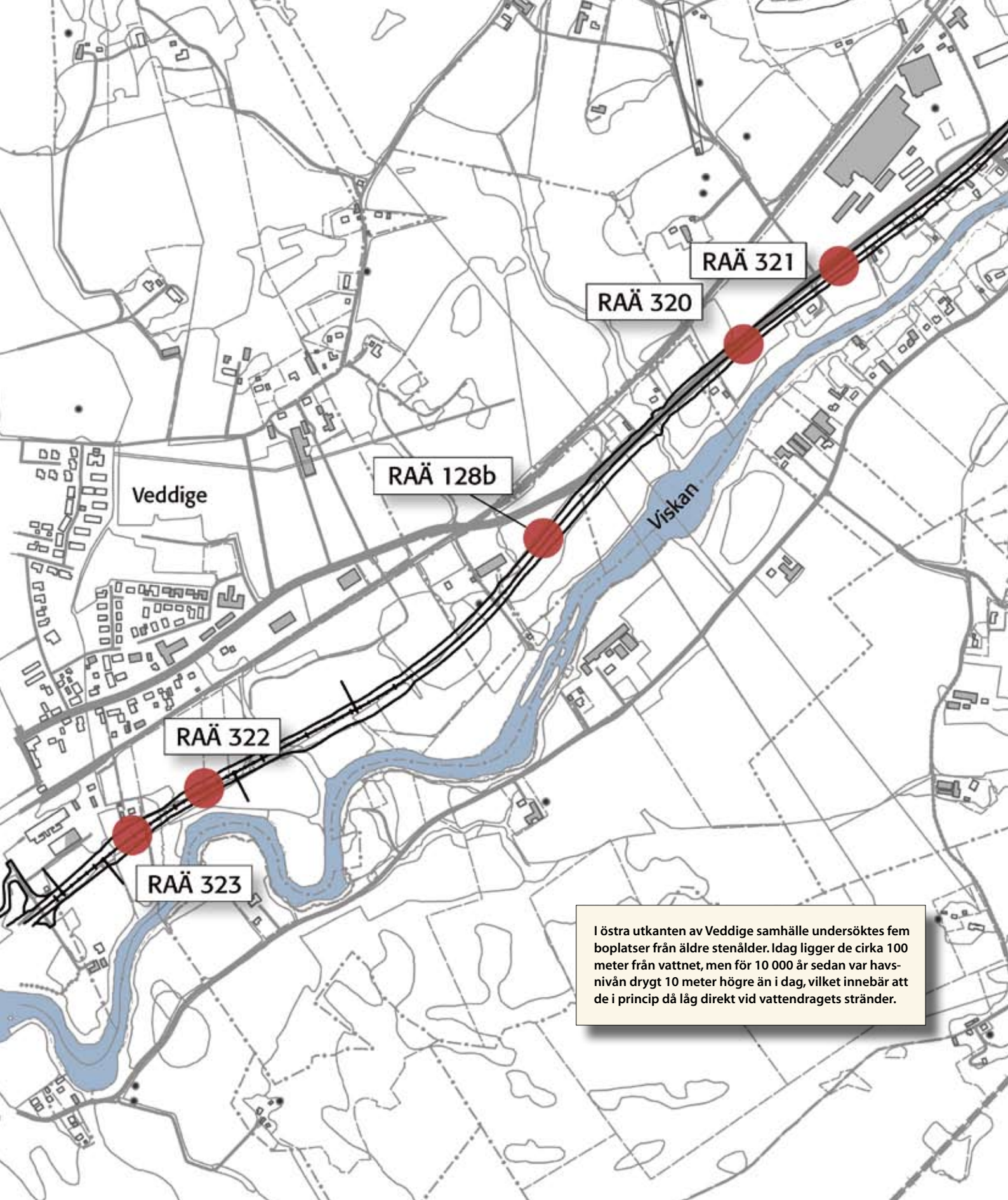
Genom årtusendena

Utifrån placeringen av gravar och boplatser på Ölmanäset kan vi förstå att forntidens människor var väl bekanta med alla delar av ön. Med omsorg valde man de bästa platserna att odla och bo på. Lika omsorgsfullt valdes de vackraste platserna att begrava de döda på. De fick den bästa utsikten över havet.

När de ljumma sommarvindarna i vår tid sveper in över Ölmanäsets marker är de människor som vandrar där några i raden av de generationer av människor som njutit av samma sol.

Rapporten "En boplatzundersökning på Ölmanäset" finns att hämta på internet: www.arkeologiuv.se/publikationer/rapporter/rapporter_vast.htm

RAÄ 321

RAÄ 320

RAÄ 128b

Viskan

RAÄ 322

RAÄ 323

I östra utkanten av Veddige samhälle undersöktes fem boplatser från äldre stenålder. Idag ligger de cirka 100 meter från vattnet, men för 10 000 år sedan var havsnivån drygt 10 meter högre än i dag, vilket innebär att de i princip då låg direkt vid vattendragets stränder.

Människor vid Viskan genom tiotusen år

Glenn Johansson

iksväg 41 mellan Varberg och Borås är en hårt trafikerad väg och den tunga trafiken går tät genom Veddige samhälle. På grund av den hårda belastningen byggs nu vägen ut och bl.a. anläggs en ny sträcka i Veddige samhälles östra utkant, mellan samhället och Viskan. Den nya sträckan går över de flacka sluttningarna ner mot vattnet där stenåldersboplatserna legat. Av denna anledning har Riksantikvarieämbetet UV Väst under sommaren och hösten 2008 undersökt fem stenåldersboplatser längs en två kilometer lång sträcka som direkt berördes av vägprojektet.

Veddige samhälle med sina småindustrier ligger vid Viskan, ett av Hallands större vattendrag. Ån har förgreningar med de rika sjösystemen långt upp i det inre av Västra Götaland och mynnar ut vid kusten ett par mil norr om Varberg.

För 10 000 år sedan var bilden aningen annorlunda. Riksvägen fanns naturligtvis inte och inte Veddige samhälle heller. Viskan fanns däremot. Men eftersom havsnivån vid den tiden var ca 10-12 meter högre än idag, så utgjorde de yttre och västliga delarna av ådalen snarast en långt inskuren havsvik. Klimatet var inte extremt annorlunda än dagens, möjligen något varmare och i området närmast Viskan växte hassel, som tillsammans med björk och tall bildade skogar. En del av de större däggdjur som idag finns i landskapet, fanns i området även för 10 000 år sedan, men då tillsammans med andra arter som nu saknas. Vid sidan av bl.a. älg, rådjur, vildsvin, kronhjort, urox

fanns även björn och varg i landskapet. Även det marina livet var rikt. De flesta arter som finns idag, såväl i söt- som saltvattnet var väl etablerade i miljön vid den här tiden. Detsamma gäller människan.

Området i denna del av Halland utgör tillsammans med Skåne de delar av Sverige som tidigast blir isfria efter den senaste istiden. Redan för ungefär 13 000 år sedan finns boplatser i området kring Veddige som visar att fångstmän etablerat sig i denna då närmast arktiskt marina miljö. Från denna tidpunkt och hela tiden framöver under jägarstenålder utgör Viskans ådalgång ett attraktivt område för stenålderns jägare/fiskare och samlare. Likt ett pärlband ligger boplatserna tätt på ömse sidor av Viskan. Att området varit attraktivt har framförallt två orsaker. Dels en ekonomisk, miljön har varit rik för människor som uteslutande levt av jakt/fångst, fiske och insamling och dels har Viskan utgjort en viktig kommunikationsled. Precis som dagens riksväg 41 fungerar som förbindelselänk mellan kusten och landskapets inre delar har Viskans vatten fungerat. Det är med båt man enklast kunnat förflytta sig inom ett större geografiskt område.

Fynden från de fem undersökta boplatserna består av bearbetad flinta och samma typ av redskap förekommer på alla platserna. Redskapen tillsammans med den teknik som använts vid tillverkningen av dem, daterar dem till jägarstenålderns äldre del. Från en av boplatserna finns ett par ^{14}C -dateringar som visar på en ålder av närmare 10 000 år, alltså runt

8000 f.Kr. Sannolikt gäller denna datering, mer eller mindre, samtliga fem boplatser.

När det gäller boplatser från den här tiden finns inte många undersökta i norra Halland, till skillnad från Göteborgsområdet och Bohuslän där ett flertal större undersökningar gjorts under åren. Vid en jämförelse med de norra kustboplatserna är boplatserna vid Viskan betydligt mindre. Till ytan är de endast 50-100 m² stora. En annan skillnad är även att mängden fynd på boplatserna vid Viskan är betydligt mindre. Från varje plats finns inte fler än ungefär 500-1000 fynd medan fynden inte sällan kan räknas i tiotusental på boplatserna längre norrut. Ett annat utmärkande drag för boplatserna vid Viskan är att flintan är väl utnyttjad. Troligen beror detta på att den inte fun-

nits naturligt på platserna utan har hämtats dit. För att inte släpa på mer sten än nödvändigt, har den grovbearbetats på de platser man hämtat den ifrån. Till boplatserna vid Viskan har ett begränsat och förarbetat råmaterial och färdiga redskap medtagits. Ett annat utmärkande drag för boplatserna vid Viskan är att de karaktäriseras av stora mängder mikroliter (pilspetsar i flinta). Detta är en typ av spetsar som man säkert vet använts vid jakt på uroxer. Från Danmark finns exempel på skelett av uroxer där mikroliter sitter fastskjutna i skelettdelar.

Däremot är andra redskap som är vanliga på boplatser från denna tid, exempelvis knivar, borrar och skrapor betydligt färre på de undersökta boplatserna vid Viskan.

Bilden visar den drygt meterstora eldstaden i hyddan. Den var cirka 30 cm djup och innehöll sten som varit kraftigt upphettad. Eldstadens konstruktion gör det troligt att den använts för matlagning. Dessutom har den naturligtvis också fungerat som både ljus- och värmekälla. På fotot är ena halvan av eldstaden bortgrävd och den ses i genomskärning. Eldstaden är ¹⁴C daterad till ca 8 000 f.Kr. Foto: Glenn Johansson.

Boplatserna som nu undersökts är små till ytan, innehåller relativt få fynd och karaktäriseras av mycket pilspetsar, vilket pekar mot att de snarare ska ses som mer tillfälligt och periodvis utnyttjade platser, än permanenta boplatser i ordets rätta bemärkelse. Möjligen representerar de en slags jaktstationer. Från mer regelrätta boplatser har man haft de nu undersökta platserna som utgångspunkt för jakt i omgivningarna. En slags jaktstugor om man så vill. Hit har mindre grupper av jägare kommit med båt, tillfälligt övernattat och vistats. Här har man sovit, ätit, preparerat och gjort i ordning sina jaktredskap.

Av de fem boplatser som undersökts framstår en som betydligt mer intressant än de övriga. Detta eftersom man här hittade annat än kvarlämnade flintor. Vid arkeologiska undersökningar av så här gamla boplatser är det sällsynt att annat än just flinta bevarats. Spår av exempelvis de tält eller hyddor som funnits på platserna eller organiska material, som också blivit kvarlämnat, är mycket sällan bevarat efter 10 000 år. Så glädjen blev stor när man på en av platserna som undersöktes hittade vad som av allt att döma är spår av ett tält eller hyddkonstruktion. Hyddlämningen

På en av boplatserna längs Viskan hittades resterna av en hydda från ungefär 8 000 f.Kr. (RAÄ 321). Fotot visar hyddan under utgrävning. Inne i hyddan fanns en eldstad nedgrävd i marken och strax utanför fanns en liten grop med brända djurben. Foto: Glenn Johansson

utgörs av en flack och grund grop, ett i marken något försänkt hyddgolv. Golvytan är rundoval och cirka 4 x 3,5 meter stor. Inne i det som varit hyddan fanns rester av en eldstad och spår av ett par stolpar som burit upp hyddan/tältets tak och väggar. Att jakten varit central för de människor som använt hyddan illustreras väl av de cirka 40 små pilspetsar i flinta som hittades inuti och omedelbart utanför hyddan.

Under arbetets gång med utgrävningen av hyddan gjordes ett ännu ovanligare, för att inte säga unikt fynd. Bara någon meter utanför hyddan påträffades en liten grop som grävts i marken. Gropen var inte större än ungefär 30 centimeter i diameter och 15 centimeter djup. Men det speciella var gropens innehåll. I gropen var nedlagt ett par nävar brända ben, tillsammans med små flintskärvar och ett större flintstycke. Först misstänktes att gropen kanske var betydligt yngre än stenåldersboplatserna; att det skulle kunna vara en grav med kremerade människoben från brons/järnålder som bara råkat anläggas på en betydligt äldre boplatser. Men så var inte fallet, gropen med sitt beninnehåll härrör liksom hyddan från äldre stenålder. Detta vet vi genom att det konstaterats att benen i gropen inte är människoben utan djurben och genom att man lyckats ¹⁴C-datera benen. Benen har daterats till 9130 ± 95 BP, vilket översatt till våra kalenderår innebär en datering till 8600-8200 f.Kr.

Den lilla bengropen från en av boplatserna vid Viskan framstår som speciell och fantasieggande. Flera frågor pockar på ett svar. En fråga kommer också snart att besvaras. Efter en mer ingående analys kommer vi förhoppningsvis att veta mer om benen. Kommer

Plötsligt dök det upp brända ben i marken. Det visade sig snart att benen och flintan tillsammans blivit nedlagda i en liten grop. Benen har med hjälp av C14-analys daterats till äldre stenålder och de består av djurben. Kanske handlar det om ett 10 000 år gammalt offer kopplat till jakt?

Foto: Glenn Johansson

de från ett och samma djur eller är det ben från flera olika arter?

En annan fråga är väsentligt mycket svårare att få besvarad. Vad representerar bengropen egentligen, vilka tankar, föreställningar och handlingar ligger bakom bendepositionen? Är det ett rituellt offer kopplat till jakt som arkeologerna grävt fram efter 10 000 år?

Även på de andra boplatserna gjordes intressanta fynd. På en av dem hittades en liten flintdepå. Invid ett större stenblock hade man i en grop lagt ned hundratals flintskärvar. Troligen var de lagda där för att lätt återfinnas och finnas till hands vid senare besök på platsen. På en annan av boplatserna fanns en välbevarad s.k. slagplats. På ett par kvadratmeter låg hundratals små flintskärvar kvar, precis som de än gång blivit lämnade efter att någon suttit där och tillverkat redskap av ett par större flintstycken.

Även från yngre stenålder gjordes spännande fynd. På en av platserna som undersöktes hittades två keramikkrärl. Keramiken var ornerad och karaktäristisk för s.k. stridsyxkeramik och ca 4000-5000

Fotot visar ett par exempel på fynd från boplatserna. Till vänster i bild syns två olika typer av yxor i flinta, överst en kärnyxa och därunder en skivnya. Till höger i bilden syns en spånkärna (överst) från vilken spån tillverkats (under). Spån är långsmala flintor som använts för att göra bl.a. pilspetsar, skrapor och knivar. Den runda stenen är en s.k. knacksten. Med den har man slagit och bearbetat flintan när man tillverkat redskap.

Foto: Lena Troedsson

6. Fotot visar en del av en av krukorna som offrats i Viskans vatten. Kärnvägen är ornerad med snördekor och karaktäristisk för s.k. stridsyxkeramik (2000-3000 f.Kr). Foto: Annika Carlsson.

är gammal. De båda krukorna låg tillsammans drygt 1,5 meter under dagens markyta och troligen har de blivit nedsatta som offer i Viskans vatten för drygt 4000 år sedan.

Att läget vid Viskan inte bara varit attraktivt under stenålder framgår tydligt utifrån det faktum att det på varje boplatz som undersöktes även framkom förhistoriska lämningar från yngre perioder. Från 400-talet hittades bl.a. en gårdsbebyggelse med ett välbevarat treskeppigt långhus. Dessa yngre lämningar går det att läsa något mer om på Riksantikvarieämbetets hemsida: www.arkeologiuv.se

I texten nämns en mycket gammal boplatz utanför Veddige, Skatmossen. På boplatzen gjordes år 2000 en mindre arkeologisk undersökning och resultatet finns publicerat i en rapport:

Nordqvist, B. I spåren efter de sista mammutjägarna – den arkeologiska undersökningen vid Skatmossen år 2000. *Varbergs Fornminnesförening skrift* 2003:1.

Glenn Johansson. Riksantikvarieämbetet
UV Väst, Kvarnbygatan 124 31 34 Mölndal.
glenn.johansson@raa.se

Artikeln har tidigare varit publicerad i tidskriften Populär Arkeologi nr 4 2008

Fanns det emos i Sofieberg under stenåldern?

Stina Tegnhed

i står på en höjd på fornlämning RAÄ 90/98 och blickar ut över den pågående arkeologiska slutundersökningen. Jag och en klass med förväntansfulla nioåringar med många frågor och spring i benen. Hur definierar man begreppet "tid" för en grupp teor som ännu inte har börjat studera ämnet "forntiden"? Lämningar från så länge sedan som 3000 år – hur lång tid kan det vara när sommarlovet kändes som en evighet för bara några månader sedan?

Elva skolklasser besökte grävningarna vid Sofieberg, där man kunde stå på kanten av det södra undersökningsområdet med bra utsikt över det norra området och omgivande landskap. Foto: Linn Mattsson

BAKGRUND

Under senare år har Kulturmiljö Halland märkt ett stegrat intresse från allmänheten för arkeologiska undersökningar, speciellt då dessa skett i/invid tätorter och skolor. Våren 2008 inleddes därför ett samarbete mellan Kulturmiljö Halland och Läns museet Halmstad om visningar i fält för skolklasser. Kulturmiljö Halland får använda Läns museets etablerade kontakter med skolans värld och hjälp att administrera bokningen av skolklasserna. Läns museet Halmstad erbjuder ökade möjligheter att bedriva pedagogisk verksamhet med arkeologisk inriktning i skolor som ligger långt från museet.

Den förväntade tillströmningen av besökande skolklasser på utgrävningsplatsen krävde förberedelser. I inbjudan fanns dels information om den aktuella undersökningen, dels ett studiematerial: *Tips på hur skolor kan arbeta med arkeologi och kulturhistoria i närområdet*. Syftet var att göra besöket på grävningsplatsen till något mer än en pittoresk utflykt – vår förhoppning var att det skulle användas i undervisningen eftersom materialet innehåller konkreta förslag på hur klassen kan arbeta med arkeologi i närområdet i allmänhet och med den aktuella grävningen i synnerhet. Inbjudan och studiematerial skickades enbart till skolor på gång eller cykelavstånd från grävplatsen.

PILOTPROJEKTET SOFIEBERG

Till pilotprojekt valdes den arkeologiska slutundersökningen i stadsdelen Sofieberg i Halmstad, som pågick 4 augusti till 12 september 2008. Grävningen låg precis mellan Sofiebergsskolan (årskurs F – 5) och Stenstorpsskolan (årskurs 6 – 9). Elva klasser nappade på utskicket och bokade visning.

Förutsättningarna för att kunna visa undersökningsområdet i Sofieberg var goda. Två områden hade banats av med maskin. Det södra låg på en höjd med bra utsikt även över det norra undersökningsområdet

och omgivande landskap. Vi kunde följa kanten av utgrävningen; detta är nödvändigt eftersom det skulle vara olämpligt att låta bortåt 300 elever trampa i en pågående undersökning. På höjden vid det södra området undersöktes ett stort bronsåldershus, cirka 45 meter långt och 10 meter brett. Huset var utmärkt med stakkäppar i de takbärande stolphålen och mindre käppar i vägg- och ingångsstolparna.

Med huset som utgångspunkt diskuterade vi en mängd företeelser – byggnadsmaterial, boendevillkor, livsmiljö, barnen, sociala strukturer och fynd. Ett populärt inslag i visningarna var fynd som förevisades och skickades runt. På utgrävningsplatsen fanns även lämningar från mesolitikum och järnålder, vilket visar att området varit befolkat under långa tider. För att inte forntiden ska bli ett virrvarr då dinosaurier, stenåldersfolk och runinskrifter tycks leva sida vid sida försökte jag styra diskussionerna till att handla om huset från bronsåldern.

MAN KAN TA PÅ TIDEN

För mer än tretusen år sedan! Hur långt är inte det när ett sommarlov känns som en evighet? För barn är "tid" ett abstrakt begrepp som måste konkretiseras för att bli någorlunda begripligt. Stunden då de håller

Foto: Stina Tegnhed

i ett föremål, som just grävts upp där de kanske lekt och cyklat, får känna dess tyngd eller lätthet och kan filosofera över detta – och slås av insikten att detta har ingen hållit i på tretusen år – kan fungera som en bro mellan då och nu.

Om ett par fynd, ett bryne och en malsten, berättade jag inte i förväg vad de var utan lät barnen föreslå efter att ha känt på strukturen, tittat efter slitmärken och undersökt materialet. Med lite hjälp kom de flesta på rätt spår. Några var skeptiska till hur jag kunde veta att det var just ett bryne eller en malsten och inte "vilken sten som helst", men efter en närmare titt och övervägande så kunde de också se slitspår i brynet och förstå funktionen hos den konkava, mjukt slitna malstenen. Just genom den konkreta direktkontakten med forntiden tror jag att en svindlande tanke blir gripbar: här har hus legat för länge sedan. Barnen har hittills bara sett platsen som åker och äng – nu kan de föreställa sig bronsåldershus stå upp ur tidens mylla.

Under visningen använde jag mig av metoden att ställa frågor för att starta en dialog. Men större delen av tiden var det eleverna som ställde frågorna; det var tacksamt att kunna relatera till sådant som intresserar dem. En kille i årskurs sju undrade om det fanns *emos** i Sofieberg under stenåldern. En fråga kanske mest för att kontrollera om jag som arkeolog kände till begreppet *emos* – men en utmärkt fråga att använda som avstamp för resonemang om grupp tillhörighet, modeuttryck, stil och gängbildning. Ett fenomen lika aktuellt idag som för femtusen år sedan.

Dessutom förklarade jag varför det var viktigt att vi grävde och vad som händer med materialet efteråt. Med de äldre eleverna tog jag upp aspekten hur historia skapas: att det är ett begrepp som ska-

pas i vår samtid för att brukas i vår samtid. Med de yngre eleverna berörde jag faktumet att vi gräver i en kultur som inte efterlämnat skrivna källor. Detta, tror jag, gav barnen något av en aha-upplevelse och gjorde dem mer nyfikna på hur vi då kunde veta det vi tror oss veta.

VAD EMOS OCH SKOLBARN KAN BIDRA MED I EN ARKEOLOGISK UTGRÄVNING

Fascinerande för mig som visningsansvarig var det stora intresse som eleverna visade, både för platsens historia och dess framtid. En viktig aspekt med pedagogik i fält är att vi genom visningarna når nya elevgrupper och förhoppningsvis väcker deras intresse för ett område som inte är eget skolämne. Även den demokratiska aspekten att göra eleverna delaktiga i samhällsutvecklingen och få insyn i infrastrukturens utbyggnad tillgodoses. Många elever hade åsikter om de hus som skulle byggas på den forntida boplatsten och uttryckte både ledsnad och intresse. Äldre elever trodde att vi representerade kommunen och att vi sedan skulle bygga bostäderna. Nu kunde vi endast förklara vår del i processen, men jag tror att många uppskattat om skolorna informerats om bygget i ett tidigare skede. Då hade eleverna fått insyn i vem som bestämmer var och vad som ska byggas och vem som bestämmer hur det nya ska se ut, etcetera.

FRAMTID, SAMTID OCH FORNTID I EN SAGOLIK MIX
Genom arkeologiska visningar i fält får skolorna en naturlig dialog med arkeologer och en insyn i den arkeologiska processen som historieundervisningen baseras på. De får även ta del av rykande färsk arkeo-

Foto: Stina Tegnsted

Två områden banades av med maskin. På det högre området undersöktes ett hus och på det lägre fanns lämningar efter odlingsområdena. Foto: Linn Mattsson

logisk kunskap om närmiljön. Jag tror att arkeologin har en viktig uppgift i att skapa förutsättningar för dialog mellan allmänhet, exploatör och arkeologi så att flera samhällsintressen kan tillgodoses: kulturmiljövårdens krav på kunskapsuppbyggnad och exploatörens krav på samhällsutveckling.

Det är en utmaning att presentera en arkeologisk undersökning på ett pedagogiskt sätt. Abstrakta fenomen som tid, avtryck efter bebyggelse och sociala strukturer ska visningen försöka konkretisera. I utmaningen ingår även att förmå elever i sjunde klass att stänga av mobiltelefonen, att inte sparka iväg inmätta markeringar och samtidigt utgå från centrala begrepp för barn och ungdomar av idag och därmed göra dem nyfikna på ämnet arkeologi. Framtid, samtid och forntid samsades i en sagolik mix och flera

gångar önskade jag att jag själv besatt mer av barnens öppenhet, fantasi och inlevelseförmåga för att bättre kunna begrunda en fjärran forntid.

**Emo* (från engelskans *emotional*: emotionell, känslofull) är en rockinfluerad musikstil som växte fram i hardcore- och punkscenen i Washington DC under mitten av 1980-talet. Stilen har också blivit populariserad genom att indiescenen och poppunken tagit influenser av den. I modernt språkbruk har termen *emo* fått en mycket annorlunda betydelse, med en distinkt klädstil som utvecklats ur punk- och gothstilarna under 1990-talet. Stilen benämndes från början nedsättande som *fashioncore*, men termen har blivit ett samlingsnamn för klädstilar som idag anses som emo. Central i klädseln är bandtröjan medan frisyren spänner över ett bredare register. (Källa Wikipedia 2008-12-30).

På höjden av det södra området undersöktes ett stort bronsåldershus, ca 45 meter långt och 10 meter brett. Huset utmärktes med stäckäppar i de takbärande stolphälen och med mindre käppar i vägg- och ingångsstolpar. Foto: Linn Mattsson

Kittelf

På den årliga arkeologidagen kunde man bland annat delta i undersökningen av en nästan bortplöjd gravhög i Skrea. Under ledning av arkeologer från Kulturmiljö Halland och länsstyrelsen söktes marken av med metalldetektor – en bit ner i graven fann man en järn- och kopparkittel med brända ben och föremål. Kitteln grävdes ut på Västsvensk konservering i Göteborg, benen skickades för analys till Jönköpings museum.

fyndet

Hittills vet vi att en äldre kvinna, en man i 40-årsåldern och ett 10 - 14-årigt barn begravts här och att någon av dem fått en praktfull kniv i gravgåva. Kitteln bedöms vara från 200-talet före Kristus pga likheten med andra kärl som vid den tiden importerades från söder eller sydöst. Kitteln kan vara nergrävd som gravkittel senare än 200 f Kr. När benens datering är klar får vi kanske svaret på när begravningen skedde.

Årsredogörelse 2008

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

PERSONAL

Länsantikvarie	Mats Folkesson
Bitr. länsantikvarie	Marianne Foghammar
1:e antikvarie	Hans Bergfast
Antikvarie	Kristofer Sjöö, föräldraledig 2008-08-01–12-31
Antikvarie	Charlotte Skeppstedt 2008-08-01–12-31
Arkeolog	Lena Berglund 50 %
Ekonomisekreterare	Margitha Jonsson 37,5 %

PUBLIKATIONER

Ur Länsstyrelsens meddelandeserie 2008

Västsvenska kyrkor från nygotikens storhetstid

2008:4 Trädvård på kyrkogårdar

2008:9 VISIONER – Länsantikvariens årsredogörelse 2007

GRUPP	INNEHÅLL	INKOMNA	AVSLUTADE
430	Allmänt och övergripande	6	7
431	Fornminnen	257	284
432	Byggnadsminnen	18	12
433	Kyrkliga kulturminnen	110	107
434	Byggnadsvård, bidragsärenden	53	55
435	Forn- och kulturlandskapsvård	17	25
436	Kulturhistoriskt värdefulla miljöer	21	16
439	Övriga ärenden	2	2
SUMMA		484	508

Kultur utan hinder

Mats Folkesson

kulturmiljövården har under 2008 bedrivits i enlighet med inriktningsdokumentet från 2007. Med hjälp av sakanslaget "Bidrag till kulturmiljövård" medverkar länsstyrelsen till ett bevarat och försvarat kulturarv, regional utveckling, god livsmiljö och hållbar utveckling i samverkan med många externa parter. Det sker genom att länsstyrelsen vårdar, värnar och tillgängliggör ett urval av länets viktigaste kulturmiljöer.

Referensgruppen från länshandikapprådet och handikapporganisationerna besöker Påarpsgravfältet. Foto: Hans Bergfast

Den övervägande delen av anslaget används för vårdinsatser på kulturhistoriskt särskilt värdefull bebyggelse, kulturlandskap och fornlämningar. Återstoden används huvudsakligen för informationsinsatser, kunskapsunderlag och bidrag till arkeologiska undersökningar. Fornvård har bedrivits på ett trettiotal fornminnesområden.

Under året har en särskild satsning gjorts på förstudier av fysisk tillgänglighet vid ett urval fornvårdsområden, byggnadsminnen och kulturresevat. Konkreta tillgänglighetsarbeten har utförts vid Högabergs- och Korsgatagravfälten.

Länsstyrelsen har även prioriterat vård- och underhållsplaner för byggnadsminnen och kulturresevat för att få långsiktiga planeringsinstrument och ökad kännedom

om vårdbehoven. Miljömålsarbetet inom bland annat miljömålet God bebyggd miljö har fortsatt under året i samverkan med länets kommuner. Delmålet att bebyggelsens kulturhistoriska värden senast år 2010 skall vara identifierade kommer att nås.

Kulturpengar skapar aktivitet

Särskilt kostnadskrävande och långsiktiga engagemang har länsstyrelsen för närvarande i följande objekt: byggnadsminnet Tjolöholms slott (sedan 1990-talet), världsarvet radiostationen i Grimeton (sedan byggnadsminnesförklaringen 1996), kulturresevatn Äskhult och Mårtagården med Apelhögen samt det nybildade kulturresevatet Bollaltebygget.

— Sammanfattning av Länsantikvariens rapport till regeringen —

Länsstyrelsen har, kopplat till en byggnadsminnesförklaring av det så kallade Hausknechtska huset, Hästen 5, Laholm inlett en flerårig satsning på renovering av denna korsvirkesbyggnad från 1790-talet.

En särskild informationsinsats under året var projekt FORNSÖK. Insatsen riktades till de skogliga aktörerna och syftet var att informera om fornminnesregistret FMIS och underlätta för brukarna att få tillgång till de digitala fornminnesskikten. Tillsammans med informationsmöten syftade insatsen till att minska och i bästa fall undvika skador på forn- och kulturlämningar vid skogsbruket. En informationsfolder har tagits fram.

Anslaget Bidrag till kulturmiljövård medverkar generellt till att arbetstillfällen och specialistkompetens inom byggnadsvårdssektorn kan upprätthållas och utvecklas. Ett urval av länets kulturmiljöer kan hållas värdade, brukade och tillgängliga. Bidragsmedlen resulterar i ett omfattande samarbete ute i länet som innebär att många olika aktörer stimuleras att ta ansvar för det gemensamma kulturarvet, till exempel enskilda personer, föreningar, stiftelser och kommuner.

Kultur utan hinder

Under 2007 togs ett inriktningsdokument fram som ett första steg i en kulturmiljöstrategi för länet. Där betonas att arbetet för att öka tillgängligheten till länets kulturmiljöer och fornlämningar skall prioriteras. Det innebär att ett nytt fornvårdsprogram utarbetas, där insatser för ökad tillgänglighet genom långsiktiga vårdplaner kommer att göras vid objekten. Under 2006 slutfördes omfattande tillgänglighetsinsatser vid stadsområdet Ny Varberg med Karmelitklostret vid Lindhov. Bland annat har en bronsmodell samt en informationstavla med punktskrift satts upp. Under 2007 har insatser för allmän tillgänglighet i form av förbättrade tillfarter och arbeten för parkeringsplatser genomförts.

I enlighet med inriktningsdokumentet har under 2008 gjorts förstudier för ökad tillgänglighet vid tre byggnadsminnen, tre fornlämningsområden och ett kulturresevat. Arbetet har skett i samverkan med landstingets handikappkonsulent och en referensgrupp med deltagare från länshandikapprådet och handikapporganisationerna.

Kulturmiljöenheten har även arbetat med informationstavar till länets publika byggnadsminnen. Tavlorna kommer bland annat att innehålla information i punktskrift och blir färdiga under 2009.

Samarbete och information bättre än pekpinnar

Tillsynen över kulturmiljön sker med utgångspunkt i kulturminneslagen och är i huvudsak relaterad till handläggning av ärenden enligt lagen. Särskild tillsynsplan finns, vilken också innefattar riksintressen och kulturresevat enligt miljöbalken samt världsarvet Grimetons radiostation.

Tillsyn sker på fornminnen, byggnadsminnen, kyrkliga kulturminnen samt kulturhistoriskt värdefulla miljöer i samband med de ärenden som ägare och brukare samt kommunerna initierar, inklusive planärenden. Ett femtiotal särskilt värdade fornminnesområden får regelbunden tillsyn och vård. För samtliga byggnadsminnen finns en förening, initierad av länsstyrelsen, vilken möts en heldag per år varvid länsstyrelsen deltar. För kulturresevaten och världsarvet sker återkommande möten i form av skötselråd och styrelsemöten där länsstyrelsen deltar.

För den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen, relaterat till delmål 2 inom miljömålet God bebyggd miljö, finns efter länsstyrelsens initiativ en länstäckande dokumentation av bebyggelsens värden som är ett utmärkt verktyg för tillsyn och hänsynstagande, inte bara för länsstyrelsen utan framför allt för läns museer och kommunerna.

En generellt sett viktig tillsynsform, i termer av vägledning, är de publikationer om kulturmiljön och kulturmiljöenhetens arbete som regelbundet ges ut. Nya publikationer 2008 har behandlat det kyrkliga kulturarvet och fornminnen i skogen. En populär årsredovisning – Länsantikvariens årsredogörelse – ges årligen ut för att sprida information och kunskap om länets kulturmiljö och kulturmiljövårdens löpande arbete med detta. Länsstyrelsen deltar även i årliga publika arrangemang som Arkeologidagen, Kulturhusens dag och Byggnadsvårdens mäss.

Fornlämningar och arkeologi 2008

Marianne Foghammar

År 2008 fick en arkeologisk rivstart med två akutgrävningar under svåra vinterförhållanden vid Gödastorp och i Kvibille. Annars präglades året av delvis nya rutiner i och med att de nya verkställighetsföreskrifterna trädde i kraft. Det första arkeologiska upphandlingsförfarandet genomfördes inför utbyggnaden av väg 41 förbi Veddige och under året fick några nya arkeologiska aktörer ta sina första spadtag i Halländsk jord.

**Akutgrävning vid Gödastorp under svåra vinterförhållanden.
Foto: Bengt Westergaard**

Ärendestatistik

Ärendemängden fortsatte att öka men tack vare en viss förstärkning av antalet handläggare för fornlämningsärenden har ändå 27 fler ärenden kunnat avslutas än vad som inkommit. 102 ärenden ledde till beslut enligt 2 kap. Kulturminneslagen (KML) medan övriga ärenden kunde avslutas med någon form av yttrande eller meddelande.

Fortsatt hög bostadsutbyggnad

Under året beslutades om 29 arkeologiska utredningar, 16 förundersökningar och nio slutundersökningar. I de flesta fallen orsakades de olika arkeologiska insatserna av detaljplaneläggningar med åtföljande exploatering. Här kan konstateras att kommunerna tycks hantera dessa ärenden lite olika. Trots att åtta undersökningar utförts inför detaljplanering i Kungsbacka kommun, har kommunen inte stått som uppdragsgivare i något fall, utan kostnaderna bärs direkt av exploatörerna/företagarna. Varbergs och Laholms kommun har stått för kostnaderna i ungefär hälften av fallen medan Falkenberg liksom Halmstads kommun har bekostat samtliga utredningar och förundersökningar inför detaljplanering. Även vägutbyggnader, större ledningsföretag, vindkraftsparker, våtmarksanläggningar samt enskilda bygglov har motiverat arkeologiska insatser. 32 tillstånd att påverka fornlämningar har lämnats, i sju fall på villkoret att ingreppen ska göras under antikvarisk kontroll. Här handlar det huvudsakligen om ledningsdragningar eller andra smärre ingrepp. 16 tillstånd att använda metallidetektor, framför allt inom strandområden har medgivits.

Vägverket och Halmstads kommun stod för över hälften av de arkeologiska kostnaderna i länet under 2008. Vägverket betalade cirka 5 miljoner kronor för undersökningarna av de fornlämningar som kom i vägen för utbyggnaden av väg 41 förbi Veddige. Glenn Johansson berättar på annat ställe i Årsberättelsen om det spännande resultatet.

STATISTIK ÖVER ÄRENDEN RÖRANDE FORNMINNEN 2001 - 2009

År	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Inkomna	167	190	194	200	393	265	234	257
Avslutade	158	166	207	215	286	298	303	284
Balans	+9	+24	-13	-15	+107	-33	-69	-27

FÖRDELNING AV BESLUT ENLIGT 2 KAP KULTURMINNESLAGEN ÅR 2008

Beslut	Kungsbacka	Varberg	Falkenberg	Halmstad	Hylte	Laholm	Summa
Utredning	5	7	5	7		5	29
Förundersökning	2	5	2	5		2	16
Slutundersökning	1	2	3	1		2	9
Antikvarisk kontroll	1	2	2	2			7
Tillstånd till ingrepp	3	3	4	7	4	4	25
Metalldetektor	7	4	3	7		2	16

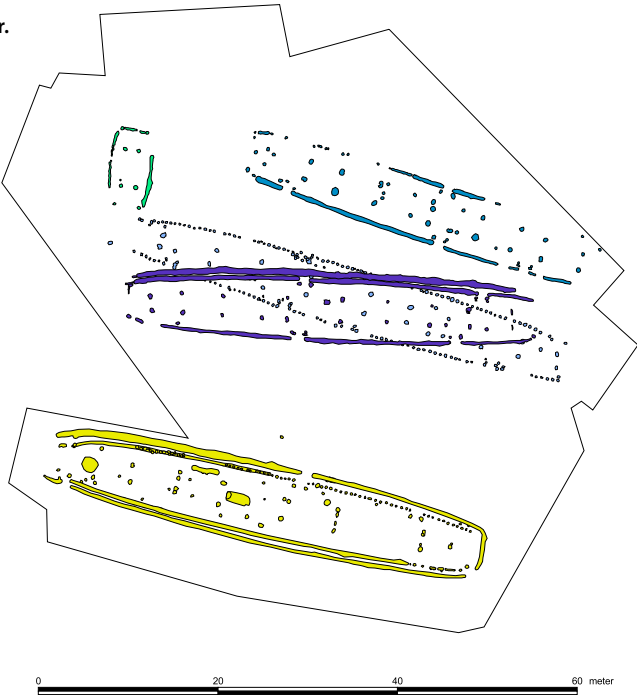
KOSTNADSFÖRDELNING

Uppdragsgivare	Kostnader	Kommentarer
Vägverket	5.796.000	Främst väg 41
Halmstads kommun	1.213.000	+ 6 miljoner beslutade 2007 (Kårarp och Sofieberg)
Falkenbergs kommun	944.600	Utbyggnad i Stafsinge
Varbergs kommun	870.150	Utbyggnad i Träslöv
Falkenbergs Biogas AB	733.800	Gödastorps biogasanläggning
Torgmunken AB	428.400	Kv Gråmunken Halmstad
Ölmanäs Säteri	373.500	Slutundersökning Ölmevalla
Swedegas AB/Gassco A/S	325.000	Gasledning
Övriga		
Summa	13.000.000*	

*** I enlighet med de nya föreskrifterna inkluderar kostnaderna, till skillnad mot tidigare år, även maskin- och etableringskostnader. Under 2008 rörde det sig om 1,4 miljoner kronor.**

Den näst största uppdragsgivaren, kanske den största om man räknar med undersökningarna vid Sofieberg och Kårarp som beslutades 2007, var Halmstads kommun. Undersökningarna vid Sofieberg förenades med visningar för skolklasser vilket Stina Tegnehed berättar om i en separat artikel i Årsberättelsen. Slutundersökningarna för industriområdet i Kårarp, belöpte sig till drygt 4 miljoner kronor (ingår i statistiken för år 2007), men så kunde också lämningar efter fem väl avgränsade gårdar från bronsålderns slutskede till mitten av järnåldern undersökas inom det 15 000 kvadratmeter stora undersökningsområdet. Bland de mer ovanliga resultaten var tre över 50 meter långa hallbyggnader, över 50 mal- och slipstenar, varav några var nedgrävda i husens stolphål, vävtyngder samt schaktugnar och över 30 kilo slagg.

Plan över de tre långhusen som upptäcktes vid Kårarp.
Planritning: Lennart Carlie

Hallbyggnaderna vid Kårarp har varit över 50 meter långa. Vägglinjerna avtecknar sig som mörkare rännor i den ljusa sanden. Vävtyngder av olika utformning vittnar om textiltillverkning i långhusen. Foto: Lennart Carlie

En återupptäckt avhyst by i Sperlingsholm

Arkeologi av ett helt annat slag blev det när Halmstads kommun skulle dra en dagvattenledning över Sperlingsholms ägor. Sperlingsholms park och byggnader uppfördes runt 1650 av friherre Casper Otto Sperling, Hallands förste svenske guvernör, på marken till det dåvarande Klackerups by. I samband med godsets etablering avhystes byn och dess exakta läge är idag okänt. På en karta över säteriets vångsystem från 1783 finner man dock flera namn med förleden Klack- i områdets nordöstra delar. Det tre meter breda ledningsschaktet gick i östra kanten av den s.k. Klackevången och, som det skulle visa sig, rakt över lämningarna efter en av byns gårdar. Under några hektiska

En rad syllstenar kom i dagen vid grävningen på Sperlingsholm. De är spår efter en av gårdarna i en avhyst by.

Foto: Anders Håkansson

dagarna i oktober fick Anders Håkansson i alla hast gräva ut välbevarade kulturlager och stengrunder från ett flertal byggnader. Fynd av hushållsavfall, keramik, glas tegel och kritpipor ger en bild av tillvaron för gårdens innevånare, vilka enligt obekräftade uppgifter fick flytta till Fyllinge.

Vad var det för särskilt i Träslöv på bronsåldern?

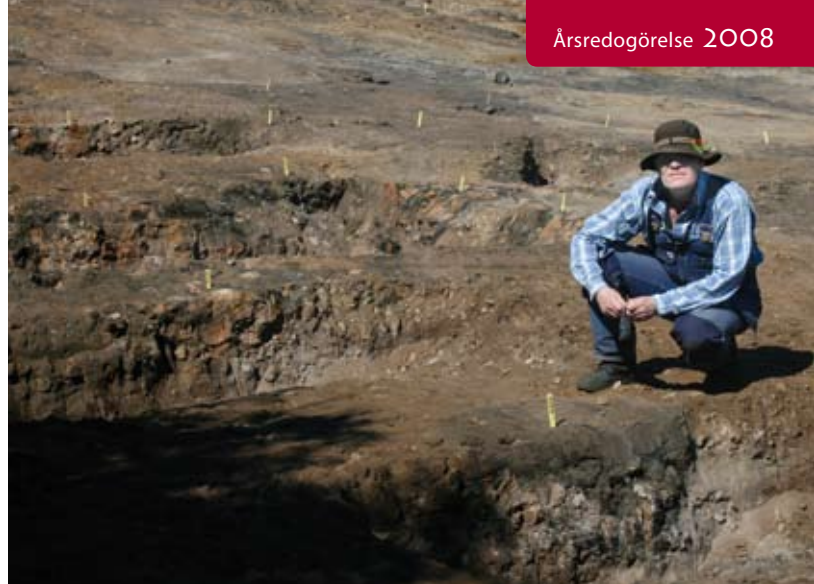
I samband med utbyggnad av ett nytt bostadsområde i Träslöv behövde en ny dagvattendamm anläggas vid ett tidigare våtmarksområde och eftersom den berörde forn-lämning Raä 103 undersöktes boplatserna av UV Väst. Vid förundersökningen konstaterades ett flertal härdar, stolphål och gropar men också ett mesolitiskt flintmaterial. Under mesolitikum för cirka 10 – 11 000 år sedan var boplatserna små och de fåtaliga människorna levde på jakt och fiske. Endast några få sådana platser är kända i Halland så en undersökning skulle kunna ge mycket ny kunskap om den tidens livsmiljö.

Men slutundersökningen kom helt att domineras av de många och mäktiga kokgroparna. Inom en ca 27 x 10 meter stor yta påträffades inte mindre än 22 kokgropar strax invid den lilla våtmarken, vid vars kanter det fanns rikligt med sot och kol, som sannolikt går att koppla till anläggningarna. Den fortsatta bearbetningen har visat att dessa kokgropar – liksom för övrigt så gott som alla kokgropar som daterats i Halland – är anlagda under mellersta bronsåldern. Hur som helst så måste denna plats ha betytt något speciellt för de människor som under flera århundraden under bronsåldern, med längre eller kortare mellanrum, kom till denna lilla våtmark för någon sorts aktivitet, som måste bedrivas i närheten till vatten – kanske just på denna plats i dagens Träslövsläge.

Nya föreskrifter – nya rutiner

Under 2008 trädde Riksantikvarieämbetets nya föreskrifter och allmänna råd avseende verkställigheten av 2 kap 10-13 §§ KML (KRFS 2007:2) i kraft. Syftet med de nya föreskrifterna är bland annat att stärka länsstyrelsernas roll som beställare av uppdragsarkeologi, att utöka antalet undersökare i länen, att skärpa kraven på anbudsförfarande (Lagen om offentlig upphandling, LOU gäller inte vid arkeologisk upphandling) samt på sikt att få allt fler människor att i någon form få del av de arkeologiska resultaten.

Initialt har de nya föreskrifterna inneburit avsevärt merarbete vid handläggningen av arkeologiska ärenden.

Arkeolog Jörgen Streiffert vid några av de 22 kokgroparna från mellersta bronsåldern som påträffades vid en liten våtmark i Träslöv. Foto: Gundela Lindman

Det ställs nu högre, mer formaliserade krav på förfrågningsunderlag, kravspecifikationer och undersökningsplaner, vilket vid större, mer kostsamma och arkeologiskt viktigare undersökningar självfallet är bra, men som vid mindre, mer rutinartade ärenden känns betungande och stundtals byråkratiskt.

Enligt de nya föreskrifterna ska länsstyrelsen genomföra ett anbudsförfarande när kostnaden för en undersökning kan antas komma att överstiga 20 basbelopp, eller – om företagaren begär det – om den kan förväntas överstiga 5 basbelopp (basbeloppet år 2008 var 41 000 kronor vilket ger 820 000 kronor i det första fallet och 205 000 kronor i det senare fallet). Undersökningar på över 20 basbelopp förekommer generellt sett endast två gånger per år i Halland medan i snitt åtta undersökningar per år, eller närmare 20 procent av undersökningarna, ligger på över 5 basbelopp (enligt statistik 1997 – 2008). Ett anbudsförfarande tar betydligt mycket mer tid och resurser i anspråk än en direktupphandling, så om man mer regelmässigt börjar begära anbudsförfarande kommer handläggningen av arkeologiärendena att kräva mer resurser, vilket naturligtvis kommer att gå ut över övriga ärendetyper.

I enlighet med de nya föreskrifterna genomfördes under 2008 länets första arkeologiska anbudsförfarande. Det gällde de arkeologiska slutundersökningarna för den nya

sträckningen av väg 41 förbi Veddige (se artikel på annan plats i Årsberättelsen). När anbudshandlingarna skulle öppnas visade det sig dock att endast en undersökare visat intresse för att få genomföra undersökningarna, nämligen Riksantikvarieämbetet UV Väst, vars anbud antogs efter vissa diskussioner.

Nya undersökare prövas

Enligt de nya föreskrifterna ska länsstyrelsen också verka för att en mångfald av undersökare bereds möjlighet att genomföra undersökningar i länet. Under 2008 har därför de undersökare som vill vara verksamma i länet fått anmäla sitt intresse till länsstyrelsen, som efter bedömning av deras kompetens fördelat inkomna uppdrag. Ett sätt att bedöma en undersökares kompetens är ju också att se hur ett uppdrag hanteras, såväl själva undersökningen som avrapporteringen. Utöver de i länet redan etablerade undersökarna Kulturmiljö Halland, som erhöll 31 uppdrag till en sammanlagd kostnad på 3,7 miljoner kronor och UV Väst, som fick 23 uppdrag på sammanlagt 7,3 miljoner kronor lämnade länsstyrelsen undersökningsuppdrag till ytterligare fyra undersökare under 2008. Det var Arkeologisentrum AB och Kula HB som genomförde ett antal utredningar inför etableringar av vindkraftsparker, Arkeologikonsult AB som gjorde en utredning inför en detaljplan i Morup samt Bohusläns Museum som i visst samarbete med Kulturmiljö Halland ansvarade för utredningar inför ett större gasledningsprojekt såväl till havs som på land.

Ökande vindkraftsutbyggnad

Under 2008 började utbyggnaden av vindkraftsparker i större skala i Halland. Vindkraftverken når nu ofta höjder på 100-150 meter och de placeras i grupper om flera tiotals verk, främst i de mer skogsbevuxna, höglänta delarna i det inre av Halland. Eftersom fornlämningsbilderna i skogsområdena är mycket ofullständigt kända har de inventeringar som genomförs inför etableringarna uppdagat en hel del nya fornlämningar, främst odlingsröseområden och torplämningar. Vindkraftverken i sig påverkar ju inte så stor yta på marken, men under etableringsfasen krävs stora markgrepp för ledningsdragningar och uppförandet och transporten av kraftverken. Här krävs ofta flera samråd för att komma fram till bästa sättet att dra vägar och placera in verken så smidigt som möjligt i känsliga kulturmiljöer.

Arkeologidagen

Som tidigare år genomfördes Arkeologidagen sista söndagen i augusti och i Halland fanns det möjlighet att delta i aktiviteter på åtminstone två platser. I Skrea i Falkenberg undersöktes en skadad gravanläggning och det unika fyndet presenteras på annan plats i Årsberättelsen. I Össlöv i Kungsbacka rensades ett för länge sedan skadat gravfält upp och allmänheten deltog i genomsällningen av de gamla dumphögarna från de skadade gravarna. Evenemanget genomfördes i samarbete med UV Väst och Lerbäcks Byalag och arkeolog Tore Artelius rapporterade bland annat:

Vindkraftverk kräver stark förankring. Betongfundamentet är 20x20 m och står i ett odlingsröseområde i Oxhult. Innan det anlades hann arkeologer undersöka rösena. Foto före: Bengt Johansson. Foto efter: Ola Kadefors.

En entusiastisk allmänhet med stort inslag av ungdomar i sållningstagen på Arkeologidagen som genomfördes bland annat i Össlöv, Kungsbacka. Foto: Tore Artelius

"Den soliga söndagen inleddes med att de åtta medlemmarna i Lerbäcks Byalag skruvade ihop sållställningar och hackbord. Sammanlagt besöktes sedan platsen av ytterligare 24 personer och samtliga medverkade med iver i sållningen av jorden. I samband med detta hölls föreläsningar om den lokala miljön och om vikingatidens halländska bebyggelselandskap. Deltagarna fick också genom Bengt Westergaards medverkan möjlighet att ta del av hur en gravfältsmiljö karteras. På så vis bibringades besökarna en tydlig förståelse av att en arkeologisk

utgrävning i dag är en modern teknisk process samtidigt som stora grävmaskiner också används. Notabelt var att hälften av besökarna var i 25-årsåldern och att några rest så långt som från Vänersborg och Torup för att få möjlighet att delta i aktiviteterna. Samtliga meddelade också att de informerat sig om evenemanget på nätet och att de fått en större förståelse för vad en arkeologisk utgrävning innebär och skulle hålla utkik efter Arkeologidagen även nästa år."

Fornlämningar och skogsbruk

Lena Berglund

Under år 2008 har 53 skogsavverkningsärenden berörande fornlämningar kommit in och projekt Fornsök har genomförts.

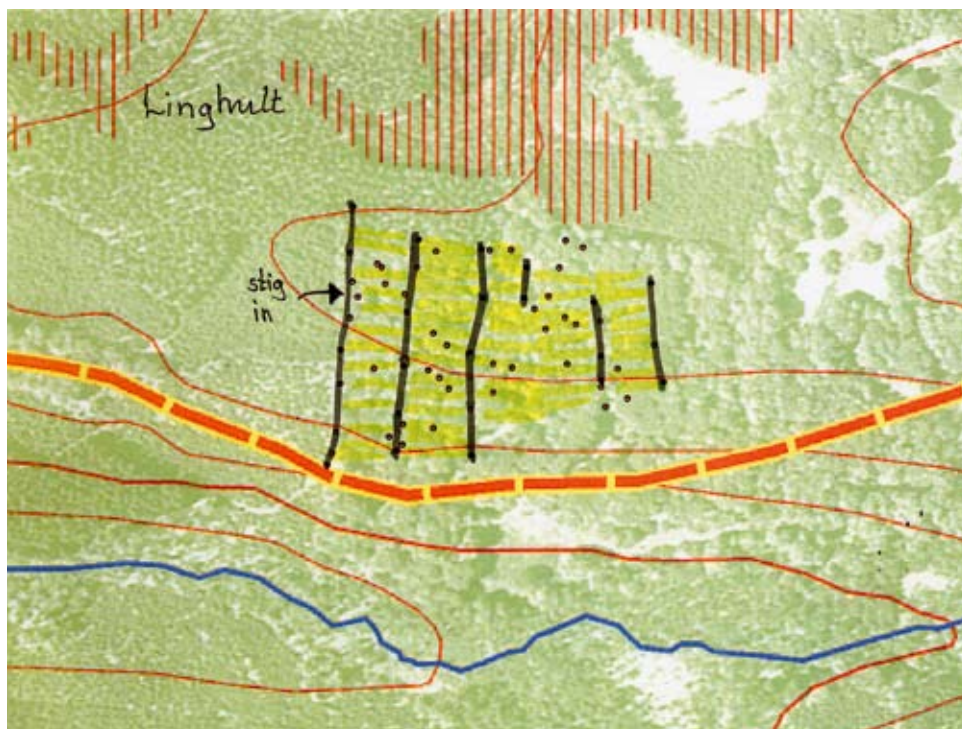
Skogsavverkningsärendena har resulterat i att ett meddelande sänts till markägaren med upplysning om vilken typ av fornlämning som finns på markerna och en uppmaning att kontakta länsstyrelsen när återbeskningsåtgärder blir aktuella, eftersom det då kan krävas tillstånd enligt Kulturminneslagen.

Projektet Fornsök innebär att en broschyr togs fram som beskriver vilka typer av fornlämningar som finns i skogen och hur hänsyn tas till dessa lämningar. Huvudsyftet med broschyren var dock att beskriva hur man via riksantikvarieämbetets hemsida hämtar ett FMIS-skikt med fornlämningar till sin dator. Broschyren har nått minst

380 markägare, skogsentreprenörer, skogstjänstemän samt maskinförare genom att den överlämnats vid personliga besök, på kurser och skogsdagar. De stora skogsföretagen fick besök av länsstyrelsen och skogsstyrelsen medan de mindre företagen fick ett brev med en bunt broschyrer att dela ut. Broschyren "Fornsök" har tryckts i 1000 ex, varav 150 finns kvar för utdelning. Förhoppningen är att genom det genomförda projektet de flesta i branschen ska ha tillgång till ett uppdaterat FMIS-skikt och använda detta vid planering av arbete i skogarna.

Länsstyrelsen har under en dag medverkat i grönt kort-kurs på Plönninge-gymnasiet. Där utbildas elever och maskinförare i skogsbruket under tre dagar i hänsynsfrågor. Länsstyrelsen medverkade också i Skogsstyrelsens kurs om mark- och vattenskador på tre platser i Halland.

På skogsdagen i Linghult, Södra Skogsägarnas demonstrationsfastighet, kunde denna "nya" fossila åkermark registreras och visas för alla besökare. Prickarna markerar röjningsrösen och linjerna är stenmurar/stensträngar som skiljer de knappt 40 meter breda åkerytorna åt.
Ritning: Lena Berglund

Fornvård

Text & foto: Bengt Johansson

Bronsåldersröset i Träslövsläge har försetts med en ny informationsskylt.

Verksamheten inom fornvården under året har huvudsakligen utförts av externa entreprenörer och till viss del av hembygdsföreningar och privatpersoner. Laholms kommun har vårdat Lagaholmsruinen och Lugnarohögen. I Varberg har "Klara", fd Team Håsten, en ideell förening som samarbetar med Arbetsförmedlingen och Varbergs kommun, vårdat fyra av sina tidigare fem objekt eftersom Randens hög utgått ur vårdprogrammet. På Karmeliterklostret i Lindhov har slätter utförts två gånger då vegetationen här är frodig och starkväxande. Antalet objekt som vårdats är trettio men några av objekten innehåller flera fornlämningar.

Som ett led i arbetet för ökad tillgänglighet har nya parkeringsplatser anlagts vid Korsgatagravfältet i Träslöv och vid Högabergsgravfältet i Grimeton. Vid Bockstens mosse har nya spänger och plattformar byggts och dessutom har gångstigen in till fyndplatsen grusats upp och höjts då den ofta var översvämmad. Nya informationsskyltar har tagits fram för fornlämningarna Ivars kulle i Övraby, Treuddarna i Asige (Bostället), Vårhögen i Steninge (Enet), Munkakyrkan i Årstad och ett röse i Träslövsläge, Raä:Träslöv 9:1.

I Eldsberga har Länsstyrelsen finansierat uppsättning av stängsel runt gravfältet Älvaberg och träffat överenskommelse med markägaren och djurhållare om betesdrift under en femårsperiod. Betesdjuren kommer tills vidare att utgöras av hästar. Vid en besiktning av området under hösten kunde ett positivt resultat av betet noteras. Gravnäggningarna framträdde tydligare än tidigare, djuren tycks beta hårdare på dessa än på kringliggande mark.

På grund av omorganisation på Vägverket har milstensprojektet endast pågått i begränsad omfattning. Ordinarie skötsel och någon reparation samt digital dokumentation efter åtgärd på milstolparna i Laholms kommun har dock genomförts. Detta var inte aktuellt i början av projektet utan tillkom senare. Milstensprojektet har också ansvarat för flyttningen av en milsten vid Kustvägen i Varberg och omhändertagit ett par vägvisarstenar i Kungsbacka, som skall flyttas några meter i samband med att en ny cirkulationsplats byggs.

Kulturlandskapsvård

Text & foto: Mats Folkesson och Krister Larsson

Kulturmiljövården gör sedan länge årliga landskapsvårdande insatser i tre områden, och dessa är de båda kulturreservaten Äskhult och Mårtagården samt naturreservatet Gårdshult där ett mindre årligt driftsstöd ges till museijordbruket. Under 2008 har dessutom det nybildade kulturreservatet Bollaltebygget i södra Halland tillkommit.

I Äskhults by pågår sedan 1996 ett storskaligt samarbetsprojekt med naturvården för att restaurera ett äldre kulturlandskap och kulturmiljövården bekostar bland annat den anställda bonden, som sköter markerna med häst, genom ett årligt driftsstöd till markägaren och reservatsförvaltaren Västkuststiftelsen. Den oskiftade byn, med fyra gårdar samlade på bytomten, och de 135 hektar stora markerna blir för varje år en alltmer unik helhetsmiljö som visar

hur det var att leva i dessa trakter för 200 år sedan.

Under 2008 har, utöver den löpande skötseln av markerna, bland annat slåtterängarna utökats invid Svin-sjön i norr, större avverkningar gjorts i Kalvhagen vid parkeringsplatsen och ljungbränning gjorts på utmarken för tredje året i följd. Försommartorkan gjorde att det blev missväxt på delar av åkrarna och att skörden av de gamla lantsorterna av säd blev mindre än vanligt med, utsädesbrist till kommande vår som följd. En första etapp av projektet "Äskhults historiska stigar" har genom medverkan från kulturmiljövården slutförts under året och nu finns tre markerade kulturstigar i markerna närmast byn med tillhörande broschyr. Nästa etapp i projektet blir att anlägga ett par längre utmarksstigar.

Bollaltebyggets kringbyggda gård med omgivande landskap är Hallands tredje kulturreservat.

Helge Hoeg med sedimentproppar från Svinsjön. Pollenanalys av dem kan avslöja Åskhults vegetationshistoria under de senaste 10 000 åren.

I Mårtagården sköts markvården genom Väst kuststiftelsen. Under vinterhalvåret har området mot bebyggelsen i söder röjts och städats. Döda träd, bla popplar och almar närmast Mårtagården, ersätts efterhand. Trädgårdarna kring Mårtagården och Apelhögen sköts nu också av Väst kuststiftelsen. Årets arbeten stäms av med djurhållarna i ett skötselråd där frågor om stängsling och dikning nu prioriteras.

Museijordbruket i Gårdshult är också ett samarbetsprojekt mellan naturvård och kulturmiljövård med Väst kuststiftelsen som huvudman. Även i Gårdshult blev det missväxt på några åkrar, men skörden av de gamla lantsorterna av midsommarråg, höstråg, vårråg, vårkorn, svarthavre och vithavre kommer precis att räcka till nästa års utsäde. Slätterängarna tillhör de mest värdefulla i länet sett till förekomsten av rödlistade arter och nya intressanta arter hittas i stort sett årligen. Bland annat är floran av ängssvampar som vaxskivlingar, fingersvampar och jordtungor rik med den rödlistade skivlingen stornopping som ny för året.

Skötselrådet för Bollaltebyggets kulturresevat samlas för första gången. Foto: Kill Persson

Elisabeth Jörgensen redovisar ett förslag till skötselplan för kålgårdar och bytomt i Åskhult den 9 oktober 2008.

I det nya kulturresevatet Bollaltebygget blev det en rivstart för markvården under hösten och större restaureringar gjordes i ängar, beteshagar och på ljungheden. Knäreds forskarring och hembygdsförening äger den fina, kringbyggda gården och marken i dess närmaste omgivningar. Dessutom ingår ljungheden, som ägs av landstinget, och en lövbevuxen hage, som ägs av en privat markägare, i kulturresevatet. En närmare beskrivning av de restaureringar som gjorts under året redovisas i en separat artikel.

Byggnadsminnen 2008

Text & foto: Hans Bergfast

Väckta frågor

Under året har fråga väckts om byggnadsminnesförklaring av en skateboardpark i Olofsbo, Falkenbergs kommun, Hausknechtska huset, Hästen 5 i Laholm samt Rådhuset och Örjans vall i Halmstad.

Härutöver pågår utredningar av Vippentorpet i Laholms kommun, biografen Storan och Lindhults gods i Falkenbergs kommun samt Varbergs teater och Hågareds gård i Varbergs kommun.

Föreningen Byggnadsminnen i Hallands län

Den 2 oktober höll Föreningen Byggnadsminnen i Hallands län årsmöte på Tjolöholms slott. Ett femtiotal deltagare representerade drygt trettio av länets 43 byggnadsminnen.

Maria Sidén, vd för stiftelsen Tjolöholm hälsade deltagarna välkomna. Därefter informerade länsstyrelsen om aktuella ärenden, utredningar av blivande byggnadsminnen, bidrag m.m. Kommunantikvarie Wivi-ann Reit och 1:e antikvarie Hans Bergfast berättade om de stora restaureringsarbetena på Tjolöholm. Därefter vidtog rundvandring i slottet under guidning av intendent Magdalena Kasper, Wivi-ann Reit och Hans Bergfast.

Värdparet på Wea gård, Judy Larsen och Christer Harling.

Hausknechtska huset i Laholm kan bli byggnadsminne.

Lunch intogs under trivsamma former i den hemtrevliga Storstugan med stiftelsen Tjolöholm som generös värd.

Under eftermiddagen gjordes givande och informativa studiebesök vid byggnadsminnena Särö kyrka och stolpbod. Torsten Atterbom kåserade över Särö kyrka och dess tillkomst. Ulla Hjortzberg-Nordlund berättade medryckande om Särö Golf Club och deras engagemang för stolpboden. Besöket uppmärksammades i nr 4 av "Kyrknyckeln", informationsskrift för Vallda och Släps församlingar.

Dagen avslutades hemma hos Judy Larsen på nyrenoverade och istandsatta Wea gård. Med stor generositet öppnade Judy sitt smakfullt renoverade hem. Dessutom bjöd hon på utsökt gott eftermiddagskaffe med en äppelkaka som länge lär stanna i gästernas minne!

Byggnadsminnen i Hallands län

Halland har för närvarande 43 byggnadsminnen. Årtal inom parentes anger året för byggnadsminnesförklaringen. De statliga byggnadsminnena har riksantikvarieämbetet ansvar för enligt kulturminneslagen (markeras med *).

KUNGSBACKA KOMMUN

Wea kaptensgård, Släps sn (1979)
 Åskhults by, Förlanda sn (1980)
 Mårtagården, Onsala sn (1982)
 Stolpboden, Särö, Släps sn (1987)
 Tjolöholm slott, Fjärås sn (1991)
 Nidingens fyrplats, Onsala sn (1935)*
 Knappegården, Onsala sn (1995)
 Riksdagsmannagården i Axtorp, Förlanda sn (1995)
 Vallda metodistkapell, Vallda sn (2000)
 Särö kyrka, Släp sn (2005)

VARBERGS KOMMUN

Åkraberg, Värö sn (1963)
 Societetshuset, Varberg (1980)
 Långanskogen, Sibbarps sn (1991)
 Varbergs fästning, Varberg (1935)*
 Åsklosters kungsgård, Ås sn (1935)
 Lindhofs kungsgård, Lindbergs sn (1935)
 Sunvära kvarn, Värö sn (1994)
 Grunnarp 3:12, Valinge sn (1994)
 Båtsmanstorp nr 152 Hallmans, Valinge sn (1995)
 Grimetons radiostation, Grimetons sn (1996)

FALKENBERGS KOMMUN

Olofsbo Hembygdsgård, Stafsinge sn (1982)
 Tullbron, Falkenberg (1984)
 Borgen, Hällerup, Ljungby sn (1986)
 Stadshuset i Falkenberg (2006)

HYLTE KOMMUN

Rydöbruks missionshus, Torups sn (1986)
 Brunnsbacka sågkvarn, S Unnaryds socken (2003)
 Slätteryds byskola, S Unnaryds socken (2007)

HALMSTADS KOMMUN

Brokorpssgården, Halmstad (1977)
 Kirsten Munks hus, Halmstad (1977)
 Särö kyrka, Harplinge sn (1980)
 Vapnö slott, Vapnö sn (1983)
 Halmstads slott, Halmstad (1935)*

Tylöns fyrplats, Söndrums sn (1935)*
 Televerkets byggnad, Halmstad (1993)
 Röda Kvarn bio, Halmstad (1994)
 Mostorp, Getinge socken (2003)
 Norre Port, Halmstad (2007)
 Bruno Mathssons sommarhus, Söndrums sn (2007)

LAHOLMS KOMMUN

Vallens slott, Våxtorps sn (1978)
 Bollaltebygget, Knäreds sn (1980)
 Skottorps slott, Skummeslövs sn (1986)
 Backstugan i Fladalt, Våxtorps sn (1994)
 Västralt 2:10, Knäreds sn (2007)

Karta: Magnus Larsson, Länsstyrelsen Halland.
 © Lantmäteriet, 2006. Ur GSD Översiktskartan, 106-2004/188-N

Byggnadsminnen – vård, underhåll, tillgänglighet

Text: Hans Bergfast.

En genomgång 2007 av vilka byggnadsminnen i Halland som hade en uppdaterad och aktuell vård- och underhållsplan visade att sådana saknades för 31 av 39 byggnadsminnen. Två byggnadsminnen hade äldre och delvis aktuella vou-planer medan ett byggnadsminne endast hade vårdplan för den tillhörande parken. Länsstyrelsen påbörjade därför under

2008 ett projektarbete för att ta fram långsiktiga kulturhistoriskt inriktade vård- och underhållsplaner för länets byggnadsminnen.

I den första etappen valdes tre byggnadsminnen ut:

Brokorpargården på ett tidigt foto. Längan längst till höger i bild med bland annat dasset revs vid en genomgripande renovering 1947 – 48. Foto: Länsmuseet Halmstad.

Världsarvet Grimetons radiostation i Varbergs kommun, Brokorpssgården i Halmstad och Särlds kvarn, Halmstads kommun. Inför projektstart och upphandling av konsulttjänst tog Länsstyrelsen, efter förebild från Göteborgs stift, fram "Allmänna riktlinjer vid upprättande av vård- och underhållsplaner för byggnadsminnen".

Som konsult valde Länsstyrelsen efter upphandling DeFyra Arkitekter AB, Göteborg med arkitekt SAR Tomas Carlin som huvudansvarig.

Syftet med vård- och underhållsplanen

Vård- och underhållsplanen ska syfta till en ekonomisk och kulturhistorisk förmånlig och långsiktig planering av vård och underhåll. Den ska fungera som ett verktyg för fastighetsägaren i den löpande tillsynen och underhållet av byggnadsminnet. VoU-planen ska även fungera som handläggarstöd och ge underlag för beslut om fördelning av bidrag till kulturhistoriska överkostnader. VoU-planen ska därför ha en särskild kulturmiljöprofil.

VoU-planen ska vara ett lagom detaljerat, översiktligt dokument som ger en tydlig bild av vårdbehoven och eventuella problem som hotar byggnadsminnets kulturvärden. Av planen ska det framgå vilka långsiktiga mål/avsikter som finns med byggnadsminnet, så att Länsstyrelsen kan ta ställning till den planerade vårdinsatsen i relation till den beskrivna helheten.

Kontinuerlig uppföljning och förnyelse

Vård- och underhållsplanen skall vara ett aktivt dokument. Den bör därför omfatta en tidsperiod om minst 5 år. Fastighetsägaren har ett viktigt ansvar att fortlöpande revidera planen då förändringar sker.

Vård- och underhållsplanens innehåll

Länsstyrelsen anser att en vård- och underhållsplan generellt sett bör omfatta följande delar:

Del 1 – Allmän översikt –

Förutsättningar och basfakta

- Inledning (bakgrund, syfte, planens omfattning, status och förnyelse, fastighetsuppgifter, ansvariga medverkande)
- Historik och översiktlig beskrivning (ev. med kronologisk sammanställning)
- Kulturhistorisk karaktärisering

- Byggnadsminnets användning (långsiktiga mål/avsikter med egendomen)
- Foton, ritningar, ritningsförteckning
- Källhänvisningar

Del 2 – Behovsundersökning –

Besiktning med åtgärdsförslag

- Stomme, byggdelsvis (grund, bjälklag, väggkonstruktion, takstol etc)
- Exteriör, byggdelsvis (sockel, fasad, trappor, dörrar, fönster, tak, takform, taktäckningsmaterial, avvattning etc)
- Skyddade interiörer, rumsvis uppdelat på golv, väggar, tak, fönster, dörrar etc.
- Övriga interiörer
- Skyddad fast inredning
- Övrig fast inredning
- Tekniska installationer (EI, VVS, larm (brand/stöldskydd), åskledare m m)
- Tillgänglighet - helst omfattande anläggningen i sin helhet
- Skyddsområdet till byggnadsminnet, oftast park eller trädgård (översiktlig beskrivning av vegetation, murar, ev. byggnader, andra fasta inslag, gångar etc).

Tornen på världsarvet Grimetons radiostation kräver kontinuerligt underhåll. Foto: Arne Persson, Läns museet Varberg

Maskineriet på Särðals kvarn är till stora delar byggt i trä. Foto: Arne Persson, Läns museet Varberg

Genomgående rubriker kan vara

- Byggnadsdel/rumsdel/föremål/installation
- Teknisk uppbyggnad
- Kulturhistorisk kommentar
- Åtgärds historia
- Källa/referens
- Befintligt skick
- Förslag till åtgärder
- Åtgärds prioritering
- Tillståndsplikt

Följande kan även ingå:

- Vård/skötselinstruktioner, anvisningarna bör vara principiella och långsiktiga, inte bundna till att åtgärda vissa skador.
- Lista över lagstadgade besiktningar och kontroller
- Lista över periodiskt återkommande vård- och underhållsarbete

Del 3 – Sammanfattning

Sammanställning av vård/åtgärdsbehov i översiktlig tidsplan, gärna med ungefärlig kostnadsberäkning

I en fullt utbyggd vård- och underhållsplan ska all skyddad egendom ingå. Skyddets omfattning varierar beroende på skyddsbestämmelsernas utformning. Dessa framgår av Länsstyrelsens beslut om byggnadsminnesförklaring.

Uppdraget att ta fram vård- och underhållsplaner omfattar ofta flera kompetenser. Fastighetsägaren har ofta stor kunskap om sitt byggnadsminne och är en viktig resurs i arbetet med vård- och underhållsplaneringen i sin helhet.

Den kulturhistoriska bedömningen måste ske i samverkan med en antikvarie eller motsvarande kompetens.

Antikvarierna kan genom kulturhistorisk analys/värdering ta ställning till hur de kulturhistoriska värdena i sin helhet och i detalj påverkas av de åtgärder som föreslås.

Stora resursbehov

De tre genomförda vård- och underhållsplanerna visar på relativt stora behov av insatser under de kommande åren.

Initiativet till genomförande av vou-planens åtgärdsförslag ligger hos de enskilda fastighetsägarna. Länsstyrelsen har i vou-planerna fått bra planeringsinstrument för tillsyn och resursfördelning.

Föremål för åtgärd/underhåll	Åtgärd snarast kostnad	Åtgärd inom 2-4 år kostnad	Åtgärd efter beslut kostnad	Underhåll kontinuerligt kostnad/år	Underhåll ca vart 6:e år kostnad	Underhåll ca vart 12:e år kostnad	Långt intervall kostnad/år
BUDGETSAMMANSTÄLLNING							

Brokorpstorpsgården	Delesumma:	703 500 kr	125 000 kr	180 000 kr	20 000 kr	55 000 kr	50 000 kr	47 200 kr
	Σ ÅTGÄRDER:	1 008 500 kr				Σ UNDERHÅLL / ÅR:	80 533 kr	

Särdals kvarn	Delesumma:	55 000 kr	20 000 kr	9 410 000 kr	40 000 kr	20 000 kr	3 350 000 kr	0 kr
	Σ ÅTGÄRDER:	9 485 000 kr				Σ UNDERHÅLL / ÅR:	322 500 kr	

Världsarvet Grimetons radiostation (där bl a kostnaderna för bått-ringsmålning av tornen, ett per år, är en osäkerhetsfaktor)

	Delesumma:	890 000 kr	446 000 kr	51 000 kr	26 000 kr	150 000 kr	60 000 kr	29 000 kr
	Σ ÅTGÄRDER:	1 387 000 kr				Σ UNDERHÅLL / ÅR:	85 000 kr	

Bättre tillgänglighet!

Våra kulturmiljöer ska så långt det är möjligt hållas levande, brukade och använda. Staten klarar inte den uppgiften på egen hand - många andra aktörer måste känna delaktighet och ta ansvar. En av Länsstyrelsens uppgifter är därför att stimulera och försöka nå nya grupper i samhället att delta i arbetet för ett försvarat och bevarat kulturarv.

Vårt arbete utgår främst från kulturminneslagens bestämmelser, de kulturpolitiska målen och uppdragen enligt regeringens regleringsbrev till länsstyrelserna. I kulturmiljöenhetens inriktningsdokument slås fast att demokrati, jämställdhet och allas lika rättigheter i ett mångkulturellt Sverige bildar utgångspunkt för vård, förvaltning och utveckling av länets kulturmiljöer.

Fysiskt tillgängliggörande är en prioriterad uppgift. Byggnader, fornlämningar och kulturlandskap där Länsstyrelsen

lämnar bidrag ska i möjligaste mån vara tillgängliga för alla medborgare. Uppgiften är betydande och kommer att ta lång tid att genomföra. Förändringarna får ske successivt.

För att åtminstone påbörja arbetet startade Länsstyrelsen 2008 projektet "Förstudier för fysisk tillgänglighet till kulturmiljöer". Projektets syfte var att undersöka den fysiska tillgängligheten till ett urval kulturmiljöer. Projektet skulle utmynna i förslag till förbättringar av tillgängligheten med prioriteringar och kostnadsberäkningar. Förstudierna visar vad som enkelt kan åtgärdas och vad som kan göras i senare etapper.

Metod

Som metod utgick projektet från de inventeringsverktyg för tillgänglighet till kulturmiljöer för personer med funktionsnedsättningar som Västra Götalandsregionen och Länsstyrelsen Västra Götaland tagit fram.

Helmer Johansson prövar en ramp för rullstolsburna i Åskhults by. Leif Eskelid och Yvonne Emanuelsson i projektgruppen ser på. Foto: Hans Bergfast

Valda miljöer

Följande objekt valdes ut att ingå i förstudien: kulturre-servat – Åskhults by; byggnadsminnen – Brokorpssgården, Särda's kvern, Vallda metodistkapell; fornvårdsområden – Påarpsgravfältet, Korsgatagravfältet, Lagaholmsruinen.

Projektorganisation

Projektet har drivits av en grupp med representanter för länets handikapporganisationer, länsmuseum och länsstyrelsen. Till gruppen knöts arkitekt SAR Roni Wallin, DeFyra Arkitekter AB, Göteborg. Gruppen gjorde studiebesök vid samtliga utvalda objekt och kunde därför mycket påtagligt uppleva miljöernas bristande tillgänglighet. Genom att besöka platserna gavs även bra möjligheter att diskutera konkreta förslag till förbättringar.

Roni Wallin har efter studiebesöken ställt samman förstudier med förslag och kostnadsberäkningar. Dessa är under 2009 på remiss till berörda parter. Ansvaret och initiativet till att genomföra de föreslagna åtgärderna vilar i hög grad på de enskilda fastighetsägarna. Konkreta åtgärder kommer dock förhoppningsvis att kunna genomföras redan 2009 på Påarpsgravfältet, som är ett av Länsstyrelsens vårdobjekt enligt fornvårdsprogrammet.

Vill du ta del av förstudierna finns dessa att läsa på Länsstyrelsens hemsida www.lansstyrelsen.se/halland/amnen/kulturmiljo/aktuellt/

Handikappkonsulent Stellan Andersson, Halmstads kommun, känner hur Lagaholms fästning såg ut med hjälp av bronsmodellen. Foto: Hans Bergfast

För att öka tillgängligheten har Länsstyrelsen i ett särskilt projekt tagit fram nya informationsskyltar till 23 av länets byggnadsminnen. Skyltarna har fått en ny enhetlig text och design av Hans Helander och Willy Lindström, Tecknargården, Halmstad. De förses med ett fält med punktskrift och kommer att placeras så att även rullstolsburna ska kunna ta sig fram till skylten.

Byggnadsvårdsbidrag

Hans Bergfast

Skottorps slott

Skottorp i Skummeslövs socken vid Hallandsås omtalas första gången 1436. Corps-de-logiet uppfördes av Frans Joel Örnstedt på 1670-talet efter ritningar av Nicodemus Tessin d.ä. Skottorp är kanske mest känt för att Karl XI gifte sig här med Ulrika Eleonora 6 maj 1680.

Handelsmannen Peter Möller köpte det förfallna slottet 1813. Han lät utföra en total om- och tillbyggnad av slottet efter ritningar av hovintendenten Carl Fredrik Sundvall. Byggnadsstilen blev den då moderna stilen empire men med bevarade drag av Tessins exteriör. Detta är ett av Sundvalls större arbeten och omfattade såväl byggnaderna som inredningarna med bl a storartade väggmålningar. Han lär enligt traditionen också ha ritat ett möblemang till stora salongen, numera ägt av Nationalmuseum och delvis deponerat på Halmstads slott.

Skottorps Slott blev förklarat som byggnadsminne 1986 och ägs sedan 2005 av Ingmarie och Thomas Müller-Uri.

De omfattande fasadarbetena på slottet och de fyra flygelbyggnaderna färdigställdes under året. Under slutet av året genomfördes konserveringsarbeten i matsalen och trapphallen av konservatorerna Lars-Ivar Nilsson och Eva Sandberg från Laholms Målerikonservering. Arbetena innebar huvudsakligen omfattande rengöring och fästning av lös färg. Starkt skadade sekundära färgskikt i fönsternischerna ommålades.

Sedan Skottorp blev byggnadsminne har länsstyrelsen hittills utbetalat 5,8 mkr i bidrag till kulturhistoriska överkostnader i samband med konserverings- och restaureringsåtgärder.

Tjolöholm

Tjolöholm har gamla men dunkla anor. Godset inköptes 1892 av den förmögne göteborgsköpmannen James Fredrik Dickson, tillika hovstallmästare. På Tjolöholm kunde han

skapa gynnsamma förutsättningar för ett stuteri och samtidigt inrätta sig som det anstod hans välstånd och skotska påbrå. 1897 lät James Fredrik Dickson och hans hustru Blanche utlysa en arkitekttävling om ett slott i Elisabetansk stil. Uppdraget att rita slottet anförtröddes den 27-åriga arkitekten Lars Israel Wahlman (1870-1952). Sitt uppdrag fick han dock genomföra under Blanche Dicksons ledning. James Fredrik Dickson avled nämligen kort efter det att byggnadsarbetena påbörjats.

Slottet stod färdigt 1904, efter sex års byggnadsarbete och många kontroverser mellan byggherre och arkitekt. 1964 köptes slottet av Göteborgs stad. Idag ägs det av Kungsbacka kommun genom Stiftelsen Tjolöholm.

Tjolöholm blev byggnadsminne 1991 och länsstyrelsen har varit engagerad i byggnadsvården på godset sedan mitten av 1990-talet. Omfattande restaureringsarbeten har bedrivits på slottet, som drabbades av hussvamp i slutet av 1990-talet. För närvarande pågår upprustning och återställande av arbetarbyn och kyrkan med i princip en byggnad per år.

Sedan Tjolöholm blev byggnadsminne har länsstyrelsen hittills utbetalat 18,6 mkr i bidrag till kulturhistoriska överkostnader i samband med konserverings- och restaureringsåtgärder.

Arbetarbyn på Tjolöholm renoveras. Konservering på Skottorp (infälld bild i vänster spalt ovan). Foto: Hans Bergfast

Äskhult

Äskhults by är sedan 1981 skyddad som byggnadsminne och förklarades 2004 som kulturresevat. Byn och de omgivande markerna är en av Hallands mest betydelsefulla kulturmiljöer.

Bebyggelsen i Äskhult utgörs av fyra gårdar som vid skiftena 1825 och 1861-64 blev kvar på ursprunglig plats.

Halmtaket läggs om på ett hus i Äskhults by. Foto: Wivi ann Reit.

Nytt golv i Derras lada, Äskhults by, har lagts med synlig kil exteriört enligt en dokumenterad metod. Foto: Wivi ann Reit

Idag är byn en miljö med stark 1700-talsatmosfär och höga såväl byggnadshistoriska som upplevelsemässiga värden.

Länsstyrelsen arbetar tillsammans med byns ägare, Västkuststiftelsen, enligt en flerårig vårdplan, upprättad av kommunantikvarie Wivi-ann Reit, Kungsbacka kommun.

Bland de många större och mindre byggnadsvårdsarbeten som utfördes under året kan bl a nämnas att Derras lada fått ett nytt loggolv. Golvet är utfört med synlig kil exteriört, enligt en modell dokumenterad av Albert Sandklef, legendarisk museichef i Varberg. Flera tak har setts över och fått ny rygging av halm. På Göttas manhus upptäcktes svåra rötskador under ett fönster. Nya stockar skarvades in i stommen och försågs med nya klädselbrädor.

Sedan Äskhult blev byggnadsminne har länsstyrelsen hittills utbetalat 9,8 mkr i bidrag till kulturhistoriska överkostnader i samband med olika restaureringsåtgärder.

Samverkan räddade lokstallet

Landeryds stationssamhälle ligger i Hylte kommun och i den småländska delen av länet. Stationssamhället är utpekad som riksintresse miljö för kulturmiljövården. Det växte fram efter tillkomsten av Halmstad-Nässjö järnväg, anlagd 1877-1882. Stationshuset, lokstallet av tegel och ett stort antal andra byggnader med koppling till järnvägen kom därmed att uppföras.

Lokstallet med plats för sju lok, verkstad och vändskiva är välbevarat och en väsentlig del i riksintresse miljön. Se-

dan några år bedriver Föreningen Landeryds Järnvägsmuseum verksamhet i lokstallet med ett flertal äldre lok och vagnar. Föreningen har förvärvat lokstallet från Banverket med målsättningen att långsiktigt bevara byggnaden. Renoveringen har inneburit att det befintliga dåliga papptaket renoverats. Sju rötskadade takstolar ersattes med nya i samma dimensioner och utförande som de gamla, rutten råspont revs och ersattes. Slutligen försågs taket med ny papp. De gamla skorstenarna med huvar av galvaniserad plåt ovanför varje lokplats, avsedda att leda bort ångan, rekonstruerades efter förebild från ett lokstall i Värnamo. Vidare fick lokstallet nya galvade hängrännor och stuprör. Tegelfasaderna sågs över och dåliga tegelstenar längs takfoten byttes ut.

Länsstyrelsen har t o m 2008 års bemyndigande utbetalat 475 000 kr i bidrag till kulturhistoriska överkostnader. Projektet blev möjligt tack vare betydande medfinansiering från Länsstyrelsens bygdemedel och projektstöd från Landsbygdsprogrammet, Region Halland samt Hylte kommun. Den totala kostnaden för projektet uppgick till drygt 1,7 mkr.

Vippentorpet

Vippentorpet i Ysby socken, Laholms kommun, är ett välbevarat sydgötiskt hus med stuga och två häbbare. Huset är uppfört 1778 och bevarat på ursprunglig plats. Fram till 1910 var stugan bebodd. Huset har inte förändrats nämnvärt sedan det uppfördes och har bl a en mycket ovanlig enrisflätad gavel. Det kulturhistoriska värdet är med

Rekonstruerade skorstenar på lokstallet. Foto: Hans Bergfast

andra ord mycket högt. Ägaren, Ysby hembygdsförening, har 2007 väckt fråga om byggnadsminnesförklaring av torpet. Länsstyrelsen har lämnat 36 000 kr i bidrag till de kulturhistoriska överkostnaderna för omtäckning av halmtaket på det västra häbbarets båda takfall.

Hausknechtska huset räddat från rivning

Det Hausknechtska huset på fastigheten Hästen 5 i Laholm uppfördes 1799 efter ritningar av stadsfältskären Johannes Emanuel Hausknecht (1751-1799). Byggnaden är uppförd i två våningar i korsvirke med tegelfyllningar. Mot söder har en tillbyggnad i samma teknik uppförts någon gång under 1820-30-talen. Under tillbyggnaden finns en källare med tegelslaget valv.

Efter flera dramatiska turer lyckades länsstyrelsen under hösten 2008 nå en överenskommelse med fastighetsägaren som innebar att rivningsshotet mot byggnaden kunde avväjas. En kulturhistorisk projektering inför restaureringen av byggnaden påbörjades med Paul Hansson, Minne & Miljö, Malmö, som kulturhistoriskt sakkunnig. Antikvarie Maja Lindman, Kulturmiljö Halland, kunde parallellt påbörja en grundlig dokumentation av byggnaden. Dokumentationen visade att det under sentida ytskikt fanns åtskilligt av originaldetaljer bevarade.

Anders Olesen visar fönsterrenovering. Foto: Maja Lindman

Per-Olof Pettersson snickrar takrännor. Foto: Maja Lindman

Restaureringen kommer enligt tidplanen att slutföras under 2009, varför vi återkommer med den spännande fortsättningen i nästa årsredogörelse!

Byggnadsvårdens mäsas

Årets mäsas var den 22:a i ordningen och hölls 18 maj i Tjolöholms inspirerande miljö, inom- och utomhus. Arrangörerna var Kulturmiljö Halland, Länsstyrelsen, Byggnadsvård Nääs och Föreningen Halländska Hus och Gårdar. Drygt trettio utställare deltog på en välbesökt mäsas. Här fanns timmermän, färgtillverkare, smed, fönsterhantverkare och arkitekter, byggnadsvårdsbutiker, verktygsförsäljning, experter på ekologisk isolering, skiffertak, emaljskyltar, takspånstillverkning, rödfärgskokning och renoverade kaminer. Försäljare av verktyg och byggnadsvårdsrådgivare hade en bråd dag. Kort sagt en succé – som återkommer.

Kurs i byggnadsvård

Hallands Bildningsförbund anordnade för sjätte året i rad en kurs i byggnadsvård. Den 20-21 september fick ett femtontal deltagare lära sig mer om traditionellt hantverk som rödfärgskokning, tjärning av tak, bjälklagsbyte och fönsterkittning. Kursen leddes av byggnadsantikvarie Eivind Claesson och bygghantverkare Anders Olesen från Nackagårds Snickeri & Byggnadsvård. Årets "kurslokal" var Kalvhultsstugan från 1600-talet med den intilliggande Lindomeverkstaden i Kungsbackaskogen.

Kyrkliga kulturminnen

Kristofer Sjöo

Kyrkogårdsträd i öppet landskap. Foto: Kristofer Sjöo

Grönt kulturarv

Sedan ett par år tillbaka pågår ett närmare samarbete mellan länsstyrelsens natur- och kulturmiljöenheter när det gäller kyrkogårdarnas gröna kulturarv. Naturvårdsverket har upprättat åtgärdsprogram för hotade arter. Ett av de mer omfattande programmen handlar om skyddsvärda träd i kulturlandskapet. I södra Sverige utgör parker och kyrkogårdar en av de viktigaste miljöerna för hotade arter som är beroende av gamla lövträd. Kyrkogårdar (läs begravningsplatser) har, liksom kyrkobyggnader, ett generellt skydd enligt kulturminneslagen. Skyddet innebär i praktiken att kyrkogårdarna ska vårdas och underhållas på ett sådant sätt att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas och att större ändringar behöver länsstyrelsens tillstånd. Varje år hanterar länsstyrelsens

kulturmiljöenhet ett antal ärenden som rör trädvård, nyplantering och avverkning på kyrkogårdar – numera i samarbete med naturvårdsenhetens biologer.

Utgångspunkten för samarbetet är att försöka tillgodose såväl natur- som kulturvärden i det enskilda fallet. Kyrkogårdarnas träd har stor betydelse för kyrkogårdens karaktär och kulturhistoriska värde samtidigt som träden kan hysa höga naturvärden. Trädkrans och trädtrader kan ha en särskilt stor betydelse i ett öppet landskap – både utifrån ett natur och kulturmiljöperspektiv. Kyrkogårdarna skiljer sig åt, bl a genom att vissa präglas av ett strängt arkitektoniskt ideal medan andra har en mer fri gestaltning. På vissa kyrkogårdar fodras därmed en större kulturmiljöhänsyn och i andra fall kan naturvärden i samråd med församlingarna prioriteras. Under året har Länsstyrelsen gett ut foldern

Trädvård på kyrkogårdar som presenterar en för Länsstyrelsen gemensam syn på natur- och kulturmiljövärden på kyrkogårdarna. Foldern kan beställas från Länsstyrelsen (Länsstyrelsens meddelandeserie 2008:4).

Regionala samrådsgruppen

Den regionala samrådsgruppen består av representanter från Göteborgs stift, länsstyrelserna och länsmuseerna i Halland och Västra Götaland samt från församlingarna. Arbetet har pågått under året och har huvudsakligen handlat om den kyrkoantikvariska ersättningen och hur denna ska fördelas. Inom samrådsgruppen diskuteras aktuella frågeställningar och erfarenheter kan utbytas.

Kyrkoärenden under 2008

Under året har ett flertal församlingar ansökt om länsstyrelsens tillstånd för större och mindre arbeten i länets kyrkor. Nedan följer ett urval av större ärenden som kommit in under året.

Släps kyrka

Vallda och Släps kyrkliga samfällighet kom under året in med en ansökan om tillstånd för invändiga renoverings-

arbeten. Förslaget har tagits fram av De Fyra Arkitekter i Göteborg. Släps kyrka uppfördes 1852-53 efter ritningar av arkitekten Ludvig Hedin. Den är uppförd i tidstypisk nyklassicistisk stil. Kyrkorummet präglas av byggnadstiden samt av förändringar genomförda under 1900-talet. Predikstolen från 1864 är tillverkad av Johannes Johansson från Mjölby. Bänkinredningen är tidstypisk och är sannolikt ursprunglig.

Förslaget innebär en genomgripande invändig renovering av kyrkan. Huvudporten tillgängliggörs genom att marknivån framför porten höjs. Kyrkans befintliga bjälklag rivs och ersätts med ett nytt. Befintligt golv rivs och ersätts med nya. Samtliga ytskikt ommålas. Fem à sex bänkar tas bort på vardera sidan om mittgången och ger därmed övriga en glesare placering. Korytan utökas och tillgängliggörs med ramp från mittgången. I den utökade korytan placeras lös stolsinredning. Befintliga läktarunderbyggnader utökas och utrymmen för samlingsrum med pentry samt handikappanpassad toalett respektive sakristia anordnas. Utrymmet i nuvarande sakristia anordnas för städ och förvaring. Länsstyrelsen bedömde att ändringarna är motiverade framförallt utifrån de behov som finns i form av ökad tillgänglighet.

Vissa kyrkogårdar präglas av ett mer strängt arkitektoniskt ideal. Västra kyrkogården, Halmstad. Foto: Kristofer Sjöo

Ysby kyrka. Konservator Eva Sandberg från Laholms Målerikonservering utför konserveringsarbeten på skulptur.
Sällstorps kyrka. Konserveringsarbeten på altaruppsatsen. Foto: Charlotte Skeppstedt

Rolfstorps kyrka

Himledalens församling lämnade under året in en ansökan om tillstånd för en invändig fasadrenovering i Rolfstorps kyrka. Arbetena innefattar också konservering av medeltida väggmålningar. Fasaderna är putsade och vitkalkade. Det vitputsade kyrkorummet täcks av ett tunnvalv i trä. I den nuvarande kyrkans långhus ingår delar av en romansk (medeltida) kyrka. Under 1960-talet togs kalkmålningar fram på norra långhusmuren. Målningarna härstammar från senmedeltid eller 1500-tal. Väggytorna är smutsade med sot och damm och putsskikten och de medeltida målningarna uppvisar allvarliga skador. Arbetena innebär att de invändiga fasaderna renoveras i korsarmar och kor samt att de medeltida kalkmålningarna konserveras.

Pågående och avslutade arbeten 2008

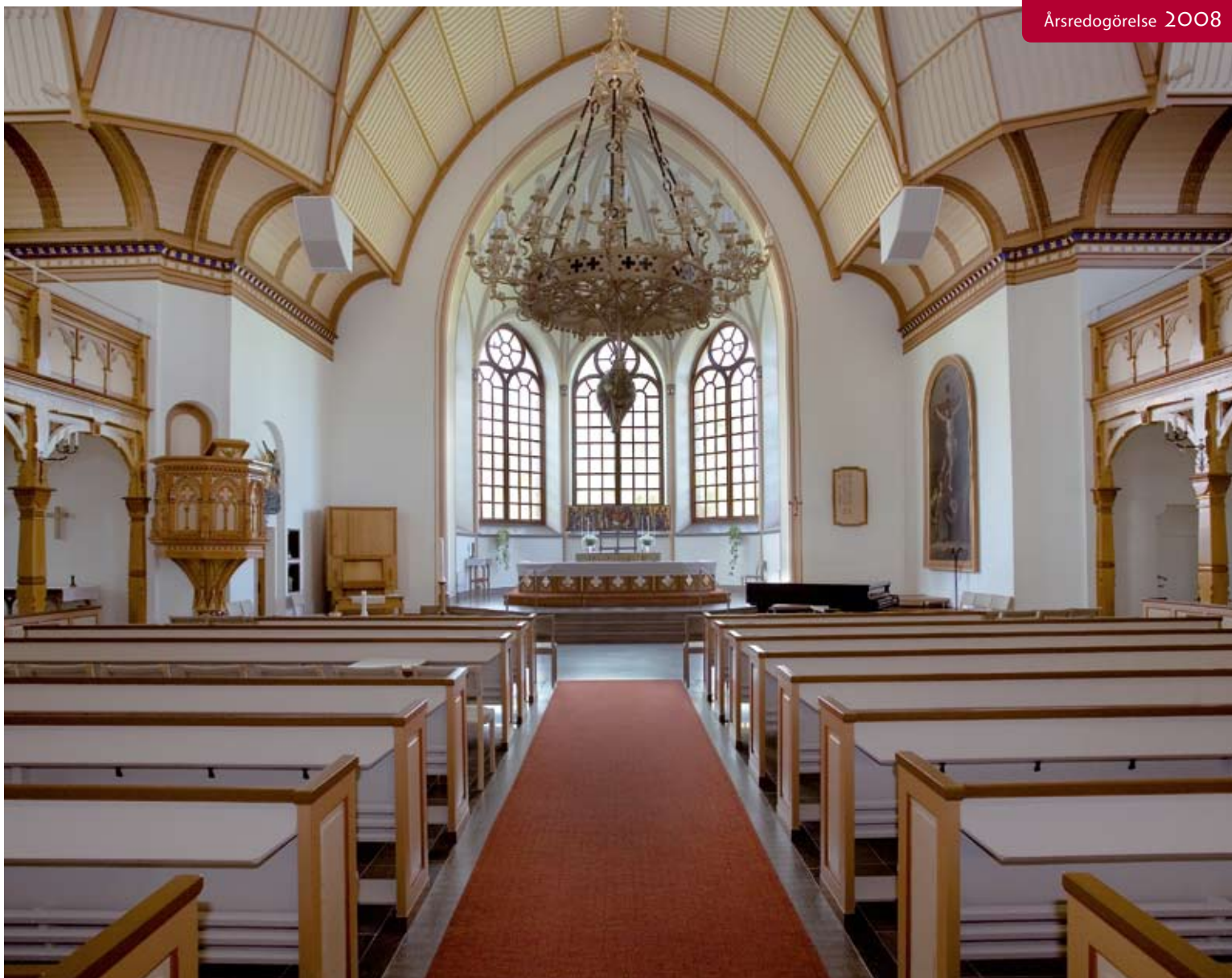
Länsstyrelsen beslutade under 2007 om invändiga och utvändiga arbeten i Sällstorps kyrka. Förslaget upprät-

tades av Wennerberg arkitektkontor. Sällstorps kyrka har medeltida ursprung. Kyrkorummets trätunnvalv är försett med målningar från 1790-talet, utförda av Jacob Magnus Hultgren. Altaruppsatsen härstammar från 1723 och predikstolen är från 1600-talet.

I Ysby kyrka beslutade länsstyrelsen under 2007 om invändiga renoveringsarbeten. Förslaget upprättades av Laholms Målerikonservering. Ysby kyrka är uppförd under medeltiden och betraktas som en av Hallands bäst bevarade medeltida sockenkyrkor i tegel. I koret finns en senmedeltida målningssvit.

Falkenbergs kyrka har nyligen återfått något av sin ursprungliga, nygotiska prakt, signerad arkitekten Adrian C. Peterson på 1890-talet – jämför med nedre vänstra bilden. Färgfoto: Stina Johansson.

Interiören efter den stora ombyggnaden på 1950-talet framgår av nedre bilden till höger. Vykort från Almqvists Fotohus, Falkenberg.

Byggnadsvård

Under kalenderåret 2008 har byggnadsvårdsbidrag fördelats enligt nedan.
BM = Byggnadsminne, RI = Riksintresse, KR = Kulturresevat, VA = Världsarv

Vård

KUNGSBACKA	SOCKEN	BIDRAG	KATEGORI
Mårtagården	Onsala	124.200	BM, RI, KR
Äskhults by	Förlanda	322.800	BM, RI, KR
Stolpboden	Släp	10.000	BM, RI
VARBERG			
Kvarndalen i Sällstorp	Sällstorp	18.000	
Hägaröd och Varbergs teater		47.336	BM-utredning
Fiskebodan nr 20-22	Träslöv	6.900	
Mariedals gård	Varberg	10.000	
Timotiuatorpet	Dagsås	18.000	
FALKENBERG			
Staffens	Stafsinge	58.000	BM
LAHOLM			
Skottorps slott	Skottorp	315.000	BM, RI
Hausknechtska huset, Hästen 5	Laholm	1.903.231	RI
Vallens slott	Våxtorp	175.000	BM
Vippentorpet	Ysby	36.000	
HYLTE			
Carlanderska museet	Jälluntofta	36.600	
Länderys lokstallar	Långaryd	175.000	RI
ÖVRIGT			
Västsvenska kyrkor, bok		76.701	
Norra Hallands tryckeri, dok	Kungsbacka	21.340	
Årsredogörelse 2007		85.748	
Kulturhusens dag		14.775	
Föreningen halländska byggnadsminnen		13.844	
Vård och underhållsplaner BM		151.500	
GOD BEBYGGD MILJÖ			
Bebyggelseinventering	Halmstad	15.000	
Bebyggelseinventering	Kungsbacka	65.000	
SUMMA		3.699.975	

Fornvård

Under kalenderåret 2008 har bidragsmedel fördelats enligt nedan.

Vård

OBJEKT	
Fornvårdsteknikertjänst	333.900
Driftsbudget	244.268
Särskilda vårdinsatser	93.353

Information

Arkeologidagen	92.231
Lugnarohögen, driftsbidrag	21.000
Fornminnesskyltar	124.202
Järnålderns rituella platser, bok	50.000

Arkeologiska undersökningar

Gravarna i Tjärby, Laholm	274.000
Väduren 6, Laholm	176.834
Skottgården Grimeton, Varberg	18.000
Guntorp Asige, Falkenberg	10.705
SUMMA	1.438.493

Kulturlandskapsvård

Under kalenderåret 2008 har bidrag till kulturlandskapsvård fördelats enligt nedan.
(BM = Byggnadsminne, RI = Riksintresse, KR = Kulturresevat, NR= Naturresevat VA = Världsarv)

Vård

OBJEKT	BIDRAG	KATEGORI
Äskhult, museijordbruk	620.500	BM, KR, RI
Äskhult, åkerrestaurering	43.389	BM, KR, RI
Äskhult, expertgruppen	87.453	BM, KR, RI
Vallda Metodistkapell, markvård	4.800	BM
Gårdshult, museijordbruk	10.890	NR
Bollaltebygget, markvård	100.824	BM, KR
Bollaltebygget, vårdplanering	19.512	BM, KR
Mårtagården, markvård	45.327	BM, KR
Historiska kartöverlägg	12.762	

Information

Äskhults by, dokumentation av interiörer	127.319	BM, KR, RI
Äskhults by, folder	20.694	BM, KR, RI
Äskhults by, pollenanalys	6.300	BM, KR, RI
Stadsvandringsbok Varberg	14.700	RI
Kulturmiljön i Falkenbergs inland, bok	15.000	
Konferens "K-märkt"	25.800	
Landskapsutveckling, "Närturism o kulturarv"	15.735	
Livräddartornet i Tylösand, skyltar	21.550	
Björkekullen i Svartrå, dokumentation	6.673	NR, RI

Övrigt

Hallands kulturmiljöprofil	194.636	
Förstudier fysisk tillgänglighet	102.568	
SUMMA	1.496.432	

Under kalenderåret 2008 har fördelats 3.200.000 i bemyndigandemedel, det vill säga medel som beslutas under 2008 men utbetalas först 2009. (BM=Byggnadsminne, RI=Riksintresse, KR=Kulturresevat, NR= Naturresevat, VA=Världsarv)

Vård

KUNGSBACKA	SOCKEN	BIDRAG	KATEGORI
Tjolöholms slott	Fjärås	1.400.000	BM, RI
VARBERG			
Världsarvet Grimeton	Rolfstorp	1.500.000	VA, BM, RI
LAHOLM			
Vallens slott	Våxtorp	140.0000	BM
HYLTE			
Landeryds lokstallar	Långaryd	100.000	RI
Åmot 1:3	Kinnared	60.000	
SUMMA		3.200.000	

HANS BERGFAST ÄR 1:E ANTIKVARIE VID LÄNSSTYRELSENS KULTURMILJÖENHET
LENA BERGLUND ÄR ARKEOLOG VID LÄNSSTYRELSENS KULTURMILJÖENHET
MARIANNE FOGHAMMAR ÄR BITRÄDANDE LÄNSANTIKVARIE VID LÄNSSTYRELSENS KULTURMILJÖENHET
MATS FOLKESSON ÄR LÄNSANTIKVARIE OCH CHEF FÖR LÄNSSTYRELSENS KULTURMILJÖENHET
ERIK HALLBERG ÄR HISTORIKER, DOKTORAND VID GÖTEBORGS UNIVERSITET
BENGT JOHANSSON, SKOGSSTYRELSEN, ARBETAR MED FORNVÅRD ÅT LÄNSSTYRELSENS KULTURMILJÖENHET
GLENN JOHANSSON ÄR ARKEOLOG VID RIKSANTIKVARIÉAMBITET, UV-VÄST
KRISTER LARSSON ÄR BIOLOG MED EGEN VERKSAMHET INOM LANDSKAPSHISTORIA OCH BIOLOGISK MÅNGFALD
GUNDELA LINDMAN ÄR ARKEOLOG VID RIKSANTIKVARIÉAMBITET, UV-VÄST
KRISTOFER SJÖÖ ÄR ANTIKVARIE VID LÄNSSTYRELSENS KULTURMILJÖENHET
STINA TEGNHED ÄR ARKEOLOG VID KULTURMILJÖ HALLAND

BILDEN AV HALLAND

LÄNSANTIKVARIENS ÅRSREDOGÖRELSE 2008

ISSN 1101 - 1084

LÄNSSTYRELSENS MEDDELANDESERIE 2009:11

COPYRIGHT 2009 LÄNSSTYRELSEN HALLAND OCH RESPEKTIVE FÖRFATTARE/FOTOGRAF

REDAKTION HANS BERGFAST, MARIANNE FOGHAMMAR, MATS FOLKESSON, KRISTOFER SJÖÖ

REDAKTÖR HANS HELANDER

GRAFISK FORM TECKNARGÅRDEN/WILLY LINDSTRÖM

BILDMATERIAL OM EJ ANNAT ANGES LÄNSSTYRELSENS KULTURMILJÖENHET

TRYCK NRS TRYCKERI AB, HUSKVARNA 2009

OMSLAG VÅR I HALLAND. MITTPARTIET AV TRIPTYK AV NILS KREUGER (1858 – 1930). NATIONALMUSEUM. HELA VERKET ÅTERGES PÅ SID 4-5.

BAKSIDA FRÅN FÖRSTAMAJFIRANDET 2008 PÅ SKOTTORPS SLOTT. FOTO: PRIVAT